mülkiye dergisi
Araştırma Makalesi

# İdris Küçükömer'in Osmanlı-Türk Siyasal Hayatı Analizi: Eleştirel Bir Değerlendirme

**Erol Subaşi,** Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0001-5710-9988
**E-posta:** erol.subasi@erdogan.edu.tr

## Özet

İdris Küçükömer (1925-1987) Türkiye'de sol düşün dünyası içinde ayrıksı bir yerde durmaktadır. 1969 yılında yayınladığı *Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma* dönemin hâkim Kemalist ve Sol tarihsel analizlerini ters yüz eden bir tablo sunmaktadır. Buna göre kapitalizmi geliştirmeden ülkeyi Batılaştırmaya çalışan Osmanlı-Türk bürokratları gerçek bir sosyalist seçeneğin ortaya çıkmasına engel oldukları için ülkeye en büyük kötülüğü yapmışlardır. İşte bu çalışma, İdris Küçükömer'in Osmanlı-Türk Siyasal Hayatının analizine dair tezlerinin özellikle onun en çok ses getiren eseri *Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma*'da sunulduğu şekliyle genel bir eleştirel çözümlemesini yapmayı amaçlamaktadır. Niteliksel bir yöntem kullanan çalışma Küçükömer'in tezlerinin genel bir sunumu ve bunların kuramsal ve kavramsal eleştirisini içermektedir. Ana argüman şudur: Küçükömer'in Türkiye'de sosyalist hareketin kitleselleşememesine dair ortaya koyduğu sorunsallar son derece önemlidir; ancak bunların kuramsallaştırılma ve kavramsallaştırılma biçimleri önemli sorunlarla maluldür. Temel bulgu, Küçükömer'in Marksizm'den alınmış kavramsal terminolojiyi iyi tanımlamadan, yeniden içeriklendirmeden ve literatüre referansla sistematik bir yeniden yorumlamaya tâbi tutmadan kullanmış olduğudur. Her ne kadar bu durumun sosyalist stratejiye odaklanan 'polemik' nitelikteki bir metin için görmezden gelinebileceği ileri sürülebilirse de Küçükömer'in takipçileri onun varsayımlarını ciddi kuramsal öncüller olarak aldıkları ölçüde bu sorunların analitik tahlili zorunlu hale gelmektedir. Küçükömer'in ortaya koyduğu analizin iki temel sorunu şunlardır: Birincisi, Küçükömer'in süreklilik anlatısı ve kapitalizmin tek bir gelişme modeli olduğu kabulünden hareket etmesi analizini zayıflatmaktadır. Küçükömer, Lale Devri'nden 1718-1730 1965'ler Türkiye'sine sosyo-politik yapının değişmeden kaldığını ileri sürer. Dahası, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de kapitalizmin 'düzensiz' gelişimini, var olduğunu kabul ettiği genel bir kapitalizm gelişme modelinden bir sapma olarak değerlendirir. İkincisi, Küçükömer'in kullandığı haliyle devlet, bürokrasi, halk, sol/sağ, sivil toplum ve yabancılaşma kavramları kuramsal olarak ham, normatif olarak çekici ama analitik olarak güçsüzdür. Literatüre çok kısıtlı referanslarla, sistematik bir yeniden inşaya tâbi tutulmadan kullanılan kavramlar tüm analizin açıklayıcılık iddiasına gölge düşürmektedir. Çalışma, kavramsal


Subaşi E (2022). İdris Küçükömer'in Osmanlı-Türk Siyasal Hayatı Analizi: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 46(2), 571-602.

Makale Gönderim Tarihi: 03.02.2021, Makale Kabul Tarihi: 04.006.2022.

ve analitik çerçevesinin önemli sorunlar barındırmasına rağmen Küçükömer'in ortaya koyduğu sorunsalların bugün de güncelliğini koruduğu varsayımından hareketle, onunla girişilebilecek eleştirel bir diyaloğun literatüre katkı sunabileceğini kabul etmektedir.

**Anahtar kelimeler:** İdris Küçükömer, Türk Siyasal Hayatı, Siyasal Akımlar ve Siyasal Düşünce Tarihi, Siyaset Sosyolojisi, Araçsalcı Devlet Kuramı.

# İdris Küçükömer's Analysis Of Ottoman-Turkish Political Life: A Critical Evaluation

**Abstract**

İdris Küçükömer (1925-1987) occupies a distinctive place in the Turkish Left-wing world of thought. Published in 1969, *Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma (meaning The Alienation of Order: Westernization)*, presents a picture that reverses the dominant Kemalist and Left-wing historical analyses of the period. According to the book, the Ottoman-Turkish bureaucrats, who tried to westernize the country without developing capitalism, did the worst thing to the country, because they prevented the emergence of a real socialist option. This study aims to make a general critical analysis of İdris Küçükömer's theses concerning the analysis of Ottoman-Turkish political life, especially as they are presented in his most well-known work: *The Alienation of Order: Westernization*. The study, using a qualitative method, includes a general presentation of Küçükömer's thesis and their theoretical and conceptual criticism. The main argument is as follows: the problematics posed by Küçükömer, concerning the failure of socialist movement in Turkey to be popularized is important; however, the ways in which these concerns are theorized and conceptualized have significant problems. The main finding is that Küçükömer has used a conceptual terminology taken from Marxism without redefining and reconceptualizing it and systematic reinterpretation with reference to the literature. Although it can be argued that this can be ignored for a 'polemical' text focused on socialist strategy; analytical assessment of these problems becomes necessary to the extent that Küçükömer's followers take his assumptions as serious theoretical premises. The two main problems of Küçükömer's analysis are as follows: First, Küçükömer's narrative of continuity and the acceptance that capitalism has a single development model weakens his analysis. Küçükömer asserts that the socio-political structure remained unchanged from the Tulip Period 1718-1730 to Turkey in 1965. Moreover, he considers the 'irregular' development of capitalism in the Ottoman Empire and Turkey as a deviation from the general model of capitalist development, which he acknowledges exists. Second, the concepts of state, bureaucracy, people, left/right, civil society and alienation as used by Küçükömer, are theoretically underdeveloped and analytically weak. The concepts used with very

limited references to the literature and without a systematic reconstruction undermine the explanatory claim of the whole analysis. The study acknowledges that a critical dialogue with Küçükömer's theses can contribute to the literature, based on the assumption that although its conceptual and analytical framework contains important problems, the problematics put forward by him are still relevant today.

**Keywords:** İdris Küçükömer, Turkish Political Life, Political Movements and History of Political Thought, Political Sociology, Instrumentalist State Theory.

## Giriş

İdris Küçükömer (1925-1987) Türk düşün dünyası içinde genellikle "özgünlüğü" ile nitelenen bir figürdür.[1] İçinden geldiği sol geleneğin ve Kemalizm'in yerleşik ön kabullerini ters yüz etmesi, hem solun bir kısmının hem de Kemalistlerin eleştiri oklarını üzerine çekmesine neden olurken sağdan da bu nedenle 'görülmemiş' düzeyde hürmet gördüğü söylenebilir.[2] Küçükömer bir kesim tarafından aykırı, ezber bozan, sıra dışı, cüretkâr bir entelektüel, bir "uç beyi", dogmaları ve dogmacılığı yadsıyan bir bilim insanı olarak olumlanmaktayken muarızları heterodoks niteliği nedeniyle görüşlerine sıkı bir eleştiri getirmekte, en iyi durumda onu görmezden gelmektedir.[3] Bu anlamda, hem Küçükömer'in radikalliğini öne sürerek onun toptan bir reddiyesinin hem de yalnız ve "anlaşılamamış adam" halesinin ve etrafında oluşturulmaya çalışılan mistifikasyonun[4] ötesine geçebilen, esas olarak kullandığı kuramsal çerçevenin ve kavramsal aygıtların 'soğukkanlı' analitik bir değerlendirmesini yapabilen çalışmalara ihtiyaç vardır.

Bu çalışma işte böylesi bir kaygıyla onun *opus magnumu*nu, *Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma*'yı (bundan sonra *DY*) [1969] eleştirel bir şekilde ele almaktadır. Küçükömer'in bu provokatif çalışma ile üretim güçleri ve üretim ilişkilerini öne çıkaran ekonomi-politik yaklaşımının, özellikle yukarıdan, kitlesiz dönüşümün 'zararlarını' tespit etmesi, bürokrat-halk, aydın-halk, siyasetçi-halk arasındaki kopuklukları sorunsallaştırması ve özellikle Kemalizm'in ve solun kitle ile bağlantı kurmada gösterdikleri 'göreli' başarısızlığı vurgulaması anlamında Türkiye'de sosyal bilim alanına önemli bir katkı sunduğu kabul edilmelidir. Bununla birlikte, Küçükömer'in sorunsalları güçlü bir kuramsal arka plandan ve sistematik bir kavramsallaştırmadan yoksundur. Bu nedenle çizdiği sosyo-politik tablo önemli analitik zaaflarla maluldür. Özellikle, süreklilik tezinin aşırı bir versiyonunu benimsemesi ve kapitalizmin biricik gelişim modeli olduğu varsayımından hareket etmesi yaklaşımındaki tayin edici kusurlardır. Bunun yanında, devlet, bürokrasi, halk, sol/sağ, sivil toplum ve yabancılaşma gibi kavramlar literatürden kopuk, kuramsal olarak ham, gelişigüzel ve özensizce

kullanılmıştır.

Osmanlı-Türk Siyasal hayatı analizlerine baktığımızda "muhalif ama hegemonik" (Yalman, 2004) iki yaklaşım göze çarpar: Merkez-çevre analizleri ve güçlü devlet geleneği tezi. Muhaliflikleri Osmanlı'dan günümüze miras kalmış, çevreye ve/veya topluma yukarıdan çeşitli sosyo-politik projeleri dayatan ceberut bir devlet ve/veya merkezi varsaymalarından ve bu tabloya sivil toplum ve demokrasi adına eleştirel yaklaşmalarından ileri gelir. Hegemonik hale gelmelerinin sırrı, özellikle 1980 sonrasında Osmanlı-Türk Siyasal hayatı analizlerinin ekseriyetle bu iki perspektiften hareketle yapılmasında saklıdır. Birincisinin kuramsal patentinin Şerif Mardin'e (2000) ikincisininkinin de Metin Heper'e (2006) ait olduğu söylenebilir. Birincisi, Osmanlı-Türk siyasal hayatına damgasını vuran kutuplaşmanın merkez ve çevre arasında olduğunu ileri sürer. İkincisi bunu kabul etmiş görünür; ancak analizi biraz daha genişleterek tarihsel çatışmanın "genel çıkarı" mutlaklaştırıp "özel çıkarı" önemsizleştiren ve bu ikisi arasındaki çatışmaları çözülmemiş bir şekilde bırakan "aşkın devlet" ile merkezin despotluğuna uzlaşmazlıkla karşılık veren toplum arasında olduğunu ileri sürer. Bu iki yaklaşımla Küçükömerin yaklaşımı arasında pek çok paralellik yakalanabilir; nitekim Küçükömer açıkça "güçlü devlet geleneği"ni telaffuz etmese de zaman zaman bölünmemiş, merkeziyetçi, "topak" ve ceberut devlet iktidarından söz etmektedir. Küçükömer ile bu iki yaklaşım arasındaki temel vurgu farkları ise Küçükömer'in devleti aşkın-özne olarak değil de bürokrasinin "ele geçirebileceği" ve aracılığıyla artık ürüne el koyabileceği bir araç-nesne olarak kurguladığını ileri sürmesi, halkı (çevreyi?) diğer iki yaklaşımdan çok daha pasif bir şekilde ele alması ve bürokrasi-halk çelişkisini çok daha keskin çizgilerle ortaya koymasıdır. Küçükömer ayrıca açık bir şekilde Marksist bir terminoloji kullanması ve ekonomi-politik bir perspektife sahip olması açısından da diğer ikisinden ayrılmaktadır. Yine de bu farklılıklar akılda tutulmak şartıyla söz konusu düalist çözümlemelere Küçükömer'in, bürokrasi-halk ya da devlet-sivil toplum ikilikleri ile genel bir düzeyde dâhil olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Küçükömer'in tezlerinin Türk siyasal hayatı analizleri açısından başkaca önemli bir boyutu onun sol-popülist olarak adlandırılabilecek bir konumlanmanın kuramsal temellerini atmış olmasıdır. Burada popülizm tartışmalarına girmeden sol-popülizmi, biraz esnek bir şekilde, temel siyasal kutuplaşma eksenini halk-bürokrasi, halk-teknokrasi, halk-oligarşi, halk-seçkinler şeklinde kuran sol yaklaşımları tanımlamak için kullanıyorum.[5] 1960'ların özgül siyasal atmosferi içinde farklı tartışma eksenlerinin kesişim alanından doğan bu konumlanmanın izleri, Kemal Tahir, Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer, Ali Gevgilili, İsmail Cem, Abdi İpekçi, Kurtuluş Kayalı, Mehmet Ali Aybar ve Bülent Ecevit [6] düzleminde

sürülebilir. Farklı koordinatlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun üretim tarzının ne olduğuna yönelik feodalizm-Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) tartışmaları, bununla bağlantılı olarak Türkiye'de sosyalist devrimin öznesinin ya da öznelerinin kimler olması gerektiğine yönelik Milli Demokratik Devrim (MDD)-Türkiye İşçi Partisi (TİP) tezleri arasındaki tartışma,[7] yine bu sonuncu ile bağlantılı olarak Doğan Avcıoğlu'nun baş kuramcılığını yaptığı *Yön-Devrim* çizgisinin sosyalist devrim tahayyülü ve devrimci güçler konusunda ileri sürdüğü tezler [8] bağlamında şekillenmiştir.

Özellikle Osmanlı-Türk toplumsal düzeni ile ilgili tartışmaların akademik görünümü onun stratejik-politik özünü görmeyi ıskalamamalıdır. Zira Osmanlı İmparatorluğu feodal olarak yorumlanırsa, oradan 'burjuva devrimi' yoluyla kapitalizme ve sosyalizme Marksizm'in çizdiği rota boyunca ilerlenmesinin yolunun açık olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Buna göre feodalizm kalıntısı toplumsal yapılar (toprak ağası, aşiret lideri, tefeci, eşraf, şeyh, dede vb.) 'ilerici' güçlerin (ordu, radikal küçük burjuvazi, sosyalistler) devrimci müdahalesi ile parçalanabilir. Böylece sosyalizme ve/veya komünizme giden yol tarihsel engellerden temizlenmiş olacaktır. MDD ve *Yön-Devrim* çizgisi bu mücadele hattını benimsemiştir.[9] Öte yandan, ATÜT doğru kabul edilirse merkezi otoriteden bağımsız, toprağın özel mülkiyetine sahip feodal sınıflar değil, artık ürüne el koyan asker-sivil bürokrasinin 'dertlerin kaynağı' olduğu çıkarsanmaktadır. O halde, mücadele ilk elde feodal yapılara karşı değil, kapitalizmin gelişmesine ket vuran sivil-asker bürokrasiye yönelmelidir.[10] Birincide, sivil-asker bürokrasi sosyalistler için açık bir müttefik olarak kodlanırken ikincide halkın karşısına dikilen bir 'düşmana' dönüşmektedir.

*DY*, söz konusu sol-popülist hattın kurucu kuramsal metni olarak kabul edilebilir. Bu metin, Türkiye'de o dönemde yeni baş vermiş, 1965 yılındaki hali ile ortanın solu eğiliminin, geniş bir tarihsel bağlam içinde değerlendirilmesini içermektedir. Bu değerlendirme üretim güçlerini ve ilişkilerini ön plana aldığı ve Türkiye'de çağdaşlaşmacı çizginin, ister Kemalist isterse de sol olsun kitleler ile buluşmada büyük bir sorunu olduğunu teslim ettiği ölçüde önemlidir. Kurulan anlatıya göre toplumun kâhir ekseriyeti siyasal elitler tarafından 'istenmeyen' partiler olan Demokrat Parti (DP) ya da Adalet Partisi (AP) gibi partilere oy vermektedir. Türkiye'de çağdaşlaşma yanlıları (Kemalistler, liberaller ve sosyalistler) ile bunun karşısında yer alan muhafazakâr ve/veya İslamcı kitleler arasındaki mücadele, Türkiye'de kapitalist modernleşmenin yukarıdan aşağı, jakoben ve kitle desteksiz oluşunda gelip düğümlenmektedir. Bu anlamda, 1960'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye siyasi tarihine liberal ve/veya Kemalist bir zaviyeden bakmayan yeni bir sol siyasal hat gelişmeye başlamıştır. Bu hat sosyalizme ve

ekonomi-politiğe olan ilgi artışından beslenmiştir. Bu anlamda Küçükömer'in bir iktisatçı oluşu tesadüf değildir.[11]

İşte bu çalışma, birincisi Küçükömer'in *DY*'deki tezleri, ikincisi bu tezlerin kavramsal içeriğinin eleştirisi olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, Türkiye'nin neden Batılaşamayacağına dönük tezlerin kuş bakışı bir özeti şeklindedir. İkinci bölüm, Batı'da kapitalizmin istisnai doğuşuna odaklanmıştır. Üçüncü bölümde Osmanlı'nın neden kapitalistleşemediğine dair tezlerin dökümü yer almaktadır. Dördüncü ve beşinci bölümler Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde bürokrasinin halk ile karşı karşıya düşüşünün hikâyesidir. İkinci kısım, *DY*'nin üzerinde yükseldiği kavramsal ön varsayımların analitik eleştirisine ayrılmıştır.

## Düzenin Yabancılaşması: Genel Tezler

### *Tarihsel Düalite ve İmkânsız Batılaşma*

Küçükömer, Osmanlı-Türk siyasi tarihini Doğucu-İslamcı ve Batıcı-Laik olarak isimlendirdiği iki akım arasındaki çatışma üzerinden okur.[12] Bu ikisi arasındaki mücadeleyi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şekillenmeye başlar gördüğü söylenebilir. Verili kolektif aktör (yani tez) Doğucu-İslamcı akımdır. Batıcı-Laik akım ise onun "sözde" "anti-tezidir." Bu sonuncunun esas işlevi gerçek bir antitezin ortaya çıkmasını engellemektir. Her iki akım da halka kurtuluş getirememekle birlikte Doğucu-İslamcı akım tezlerinde daha "tutarlıdır". Batıcılar Batılaşmak[13] için Batı'nın üst yapı kurumlarını (askeri, siyasi, hukuki, kültürel) getirmişler ve laikliğe de bir "kurtuluş reçetesi" olarak sarılmışlardır. Böylece, altyapı kurumlarının ve burjuvazinin olmadığı bir toplumda taklit yolu ile "civil toplum" yaratılmaya çalışılmıştır. Nihayetinde, ancak kapitalist emperyalizmin üstyapı ideolojisinin çıkarları ile uyumlu bir düzen inşa edilmiştir (Küçükömer, 1994a: 13-14).

Doğucu-İslamcı akım dinsel görünüşüne rağmen belirli sınıfların ve üretim araçları sahiplerinin ideolojik dünyasını şekillendirmiştir. Sınıf yapısı belirgin olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokratlardan oluşan Batıcı-Laik grup ise siyasal boşluklardan yararlanarak iktidarı zaman zaman ele geçirmeyi başarmıştır. Ancak bu grup 'devletlû' konumları sayesinde artık değerin bir bölümüne el koymayı başarmış olsa da bunu üretime değil de tüketime yatırarak sınıflaşamamış ve halkın bir bölümüyle ve bazı sınıflarla "organik" bağ kurmakta başarısız olmuş; hatta çoğunlukla "halkın karşı"sında konumlanmıştır. Üstelik bu grup Batı'nın 'normal gelişme seyrine' aykırı bir şekilde Batılaşmaya çalıştığı için onun çıkarlarına alet olmaktan kurtulamamıştır. En büyük tarihsel 'günahları' ise "üretim güçlerinin daha süratli gelişimini engellemiş" olmaları,

hatta Tanzimat gibi dönemlerde bu güçlerin tasfiyesine neden olmalarıdır (Küçükömer, 1994a: 14-15).

Batıcı-Laik grup ayrıca Doğucu-İslamcı halk grubu içinden düzen karşıtı bir sınıf hareketinin ortaya çıkmasına engel olmuştur. Bu grup yüzünden, "temel çelişki" etrafında bir siyasal mücadele örülememiş, tarihsel kutuplaşma, Batıcı-Laik grup ile Doğucu-İslamcı grup arasındaki "tali" ve "ideolojik" nitelikteki bir mücadele olarak zuhur etmiştir. Bu sayede de kapitalizm rahatça ülkede kök salmayı başarmıştır. Örneğin bu nedenle Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da Türkiye kapitalistleşmekten kurtulamamıştır (Küçükömer, 1994a: 15).

*DY*'nin ana argümanını tek cümle ile özetlemek gerekirse bu "Türkiye kapitalist olmadan Batılaşamaz"dır (Küçükömer, 1994a: 15). Anayasa, hukuk, laiklik, NATO, askeri ve eğitim kurumları vb. hepsi esasen üstyapı kurumlarıdır ve bu halleriyle belirleyici olmaktan çok belirlenen olurlar. Bunun anlamı, ekonomik altyapı kurumları olmadan üstyapı kurumlarının varlığının temel çelişkinin ortaya çıkmasına mâni olmasıdır. Bu köstekleme fonksiyonu hem "Batı kapitalizmi" tarafından hem de sınıfsal yapısı kısmen görünür olmayan ve "adeta havada asılı duran devleti" içsel bunalımlarda ele geçirmeyi başaran Batıcı-Laik bürokratlar tarafından yerine getirilmiştir. Söz konusu bürokratlar oluşmasını sağladıkları üstyapı kurumlarının esas itibariyle altyapıya bağlı olduğunu, onun "sonuçları" olduğunu görememişlerdir. Bu tarihsel perspektiften bakıldığında "ortanın solu" hareketi bürokratların 'yanlış' Batılaştırıcı hamleler zincirinin sonuncu halkasıdır (Küçükömer, 1994a: 15-16).

*Bir Yokluğun Anatomisi*

Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah, Allah adına temel üretim aracı olan toprağa sahip olmuştur. Kişilere ait özel mülk ya da çiftlikler var olmakla birlikte bunların sayı ve oranı ihmal edilebilir düzeyde olmuştur. Topraklar has, tımar ve zeamet biçiminde değerlendirilmiştir. Buradan üretilen ürünlerin bir kısmı padişaha vergi olarak verilmiştir. Bu artık ürün vergisi haslardan doğrudan, tımar ve zeametlerden ise asker beslemek suretiyle dolaylı olarak alınmıştır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nu "yarı-seferberlik" hali içinde, üretime katılmadan artık ürün alan bir "asker-devlet" haline getirmiştir. Artık üründen pay alanlar padişahın verdiği rütbelere göre ulema, yeniçeriler, tımarlı sipahiler ve diğer yöneticilerdir. O halde özerk sınıflardan ziyade padişah ile arasında kulluk ilişkisi kurulmuş gruplar söz konusudur. Bu durum her şeyini padişaha borçlu olan bir yönetici kastı yaratmıştır. Küçükömer'e göre, sadakat ve minnet duyguları üzerine kurulu bir dengeyi ifade eden bu durum "Asyatik despotluk" olarak adlandırılabilir. Bu güçlü dengeyi bozacak denli öne çıkan aktörler merkezi

otorite tarafından elenmiştir. Böylece örneğin serveti ile öne çıkan bir figürün malları bu sayede hazineye kalmış, miras olarak çocuklarına bırakılamamıştır. Tarımsal üretimdeki verim düşüklüğü ve nüfusun fazlalığı, artık ürünü elde etmek için sürekli rekabet halindeki aktörlerin varlığını zorlaştırmıştır. Söz konusu koşullarda artık ürünün varlığı ancak güçlü ve merkezi bir yapı aracılığıyla güvence altına alınabilmiştir (Küçükömer, 1994a: 35-36).

Batı'da üretim aracı sahibi, sınıfsal çıkarlarını savunmak için toplumsal mücadeleye atılmaktan çekinmezken Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokrat tüm maddi refahını padişaha borçlu olmuştur ve bu durum onu özel bir psikoloji içine sokmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri merkeziliği, yer yer ticari ve sınai faaliyetlerin varlığına rağmen Batı'daki özerk kentlerin ortaya çıkmasına izin vermemiştir. Burjuvaların sınıfsal çıkarlarını temsil ettikleri belediye ya da parlamento tipi yapılar Osmanlı kentlerinde ortaya çıkamamıştır. Ahiler örneğinde görüldüğü gibi kısmi özerkliğe sahip gruplar da merkezle çatışma yolunu seçmemiştir. Ancak merkezi otoritenin zayıflamasıyladır ki ayan gibi anlamlı özerk aktörler ortaya çıkabilmiştir (Küçükömer, 1994a: 36-37).

Devlet giderlerinin artmasının en önemli nedenlerinden birini Küçükömer, "hegemonya paradoksu" adını verdiği bir kavram ile açıklar. İmparatorluğun topraklarının fetihler yolu ile nicel büyümesi ekonomi üzerindeki yükü artırdığı için onun nitel olarak zayıflamasına neden olmuştur. Genişleyen sınırlar içindeki toprakları güvenlik altında tutmak ekonomiye kaldıramayacağı bir yük yüklemiştir. Bu askeri yapının bozulmasını beraberinde getirmiştir. Devşirmelerin dışında Türklerin de yeniçeri olmaya başlaması bozulmanın sayısız semptomundan biri olmuştur. Genel yoksullaşma askeriye ve diğer devlet kurumlarında istihdam edilen kişilerin sayısının artmasına neden olmuştur. Zira yoksul kitleleri massedebilecek düzeyde istihdam olanakları mevcut değildir. Devlet giderleri artmaya, bununla ters orantılı olarak devlet kurumlarının etkililiği de azalmaya başlamıştır. Küçükömer, artan devlet giderlerini karşılamanın iki yolu olabileceğini belirtir. Bunlardan biri dış, diğeri iç gelirlerdir. Gerek hegemonya paradoksu gerekse de Osmanlı askeri gücü ve teknolojisinin Batı karşısında geriye düşmesiyle fetih gelirlerinde büyük bir düşüş yaşanmıştır. İç gelirleri çoğaltma yolu olarak vergiler artırılmış, vergi alma yöntemleri değiştirilmiş, enflasyona müracaat edilmiştir. Ancak tüm bu enstrümanlar tam tersine artık ürünün azalmasına neden olmuştur. Vergi artışı daha çok köylünün çift bozmasını, ya da Celali İsyanları'na katılmasını beraberinde getirmiştir (Küçükömer, 1994a: 39-42).

Devlet hazinesinin ayniden çok nakdi gelire olan ihtiyacı arttığından olağanüstü

hallerde alınan Avarız gibi vergiler normal zamanlarda nakdi olarak alınmaya başlanmıştır. Ateşli silahlardaki teknolojik gelişmelerle birlikte önemi giderek azalan tımarlı sipahiler nedeniyle tımarlar haslara dönüşmüştür. Haslar da yereldeki eşrafa satılmıştır. Mukataa ve malikâne satışları gerçekleşmiştir. Vergi düzenindeki bu dönüşümler ayanın ortaya çıkışının toplumsal koşullarını yaratmıştır. Artan giderleri karşılama yolu olarak paranın değerinin düşürülmesine sık sık başvurulmaya başlanmıştır. Bu durum yeniçeri ve esnafın çıkarları etrafında kaynaşmasına hizmet etmiştir. İç kaynak yaratmak için başvurulan bu çareler üretim güçlerinin gelişmesine engel olmuştur. İmalat ve ticaret kesiminde padişahın fermanlarına karşı koruyacak bir güç olmamıştır. Bürokratlar hem kendi hem de servet sahibi kişilerin mülklerini korumak için saray içinde çeşitli çıkar ağları kurmuştur. Ticaret ve tefeci sermayesi imalata dönüşememiştir. Burjuva sınıfı ortaya çıkamamıştır. İşçi sınıfı yeterli ve etkili bir büyüklüğe ulaşamamıştır. Kırsal üretimle manifaktür arasında bütünlük sağlanamamıştır. Ticaret ve tefeci sermayesi banka gibi maliye ve finans kurumlarının kurulmasında kullanılmamıştır. Tüm bu gelişmeler üretim güçlerinin gelişmesine izin vermemiş, böylece İmparatorluk Batı karşısında geri kalmıştır (Küçükömer, 1994a: 43-45).

Lale Devri, bu geri kalmışlığın belki de ilk kez kabul edildiği ve böylece Batılaşmanın başladığı "yeni" bir dönemdir. İlk kez devlet katında Batı'daki yaşama öykünme eğilimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Lale bahçeleri, saraylar, yalılar, şatafatlı eğlenceler yeniliğin özünü oluşturmuştur. Bu tür bir yeniliğe karşı muhalefet ise yeniçeri ve esnaf bloğundan gelmiştir. Lale Devri'nde Batılaşma "aşağıdan bireyci bir gelişme olmaksızın", yukarıdan bürokratlar eli ile başlatılmıştır. Bu gelişme Batı'dakinin aksine ekonomik bir temelden yoksundur. Her ne kadar bu dönemde devlet aynı zamanda sanayi kuruluşları kurmak ve madenleri işletmek istediyse de "kârlılık" ilkesini gözetmediği için bu denemeler başarısız olmuştur. Dolayısıyla üretim güçlerinin gelişmesinde gerçek bir sıçramanın yaşanmadığı bu dönemde geleneksel güç odakları esnaf ve yeniçerilerin desteği ile Patrona Halil İsyanı, Lale Devri'ndeki yaşam tarzını hem de sanayileşme çabalarını ortadan kaldırmıştır. Bu noktada, Küçükömer'in Lale Devri'nin "yaşantısı" ve "devletçiliğini" ortanın solu hareketinin bir nüvesi olarak görmesi ilginçtir (Küçükömer, 1994a: 47-48).

*Bürokrasi ve Halk Karşıtlığı'nın Tarihsel Kökeni*

Bürokratlar ne üretim araçlarına sahiptirler ne de padişah karşısında hukuki bir güvenceleri vardır. Bunlar, padişah değişikliği, isyanlar ya da entrikalar nedeniyle bir anda canlarından ve servetlerinden olurlar. Bu nedenle, bürokrasi 19. yüzyıl başında saraya karşı bir güvence olarak kapitalizmin üstyapı kurumlarının

alımında ayan ile iş birliği yapmıştır. Ayanlar özerk birer sınıf haline gelmekte, bürokratlar padişahın zayıflamasının yarattığı otorite boşluğu içinde manevra alanlarını artırmaktadır. Ayan ve bürokratın padişah karşısında hukuki-politik güvence arayışı ile sanayileşmiş Batı kapitalizminin İmparatorluktan beklentileri uyuşmuştur (Küçükömer, 1994a: 55-56).

Batılaşma'nın kişisel çabalarla değil ancak kurumlaşma ile gerçekleşebileceğini ilk idrak eden kişi Mustafa Reşit Paşa'dır. Küçükömer (1994a: 58), bu ismi "devleti kurtarma" adına Batı kurumlarını benimseme anlayışının ilk örneklerinden birini sunması bakımından "ortanın solunun ilk paşası" olarak anmaktadır. Batılaşma'nın hukuki veçhesini özel mülkiyet güvenliği, müsadere yasağı ve tebaa arasında hukuki eşitlik oluşturmuştur. Tanzimat'ın 1839'da yaptığı bu olmuştur. Bununla birlikte, Küçükömer'e göre asıl önemli olan anlaşma bir yıl önce 1838'de Mustafa Reşit Paşa'nın Balta limanındaki yalısında imzalanan "İngiliz-Osmanlı Ticaret Anlaşması"dır. Bu anlaşma ile *Yeddi Vahit* (tekel) sistemi özellikle yabancı tüccarlar için kaldırılmıştır. Dahası, yabancı tüccarlara yalnızca %5 gibi düşük bir gümrük vergisi ödeyerek İmparatorluğun her yerinde mallarını satabilme hakkı verilmiştir. Bu anlaşma ile Sanayi Devrimi nedeniyle imalathane sayısı giderek azalan İmparatorluğun sanayi sektöründeki üretim güçlerinin tamamen tasfiyesinin yolu açılmıştır. Böylece Mustafa Reşit Paşa nezdinde bürokrasi emperyalizm ile iş tutarak kendi halkı ile derin bir çelişki içine düşmüştür (Küçükömer, 1994a: 58-61).

Tanzimat yeni bir "Lale Devri" başlatmıştır. Üretim güçlerinin tasfiyesiyle yoksulluk ve işsizlik artarken yerli bürokratlar yabancı elçilerle kol kola balolarda eğlenmiştir. Üretim güçleri hızla tasfiye olduğundan borçlanmaktan başka çare kalmamıştır. Böylece Tanzimat bürokrasisi yabancı ülkelerden borçlanarak ülkeyi "finans baronlarının vesayeti altına" sokmuştur. İmparatorluğun kendi dinamikleriyle mali ve finansal kurumlar kurulamayınca bunlar dışarıdan zorlama ve içeriden bürokratların kolaylaştırıcılığı ile kurulmuştur. Bir emperyalist kurum olan Osmanlı Bankası'nın kurulması da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Yine Düyûn-ı Umumiye'nin kurulması, Abdülhamit'in Muharrem Kararnamesi[14], esas itibariyle bürokratların hamlelerinin sonucudur. Hukuk alanında şeri olanların yanında Batı tipi mahkemeler de kurulmuştur. 1876'da Kanun-i Esasi ile birlikte I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Küçükömer'e göre, ilerleme olarak anlatılan bu gelişmeler esas itibariyle yukarıda zikredilen tarihsel düaliteyi beslemiş ve derinleştirmiştir (Küçükömer, 1994a: 61-67).

Küçükömer, Türk siyasal hayatı için yaygın olarak kabul edilegelen sol ve sağ kutuplaşmasını provokatif bir şekilde tersyüz eder. Buna göre sol siyasal

çizgi, "yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen Doğucu-İslamcı halk cephesine dayanan: Jön Türklerin Prens Sabahattin kanadı, Hürriyet ve İtilaf, İkinci Grup (Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde), Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka, Demokrat Parti ve Adalet Partisidir." Sağ siyasal çizgi ise "Batıcı-laik bürokratik geleneği temsil eden: Jön Türklerin Terakki ve İttihat kanadı, İttihat ve Terakki (Önce cemiyet, sonra fırka), Birinci Grup (Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde), C.H. Fırkası (Partisi), CHP-MBK (Milli Birlik Komitesi), CHP (Ortanın Solu." Sol taraf halka "dayanırken", sağ taraf bürokrasinin çıkarlarını "temsil" etmektedir. Bu hali ile esasında iki tarafın başında da bürokratlar bulunmaktadır. Fakat tabanlarının niteliği oldukça farklıdır (Küçükömer, 1994a: 72-73).

Bu tarihsel saflaşma sınıfsal çelişkilerin gerçek sınıf hareketlerine dönüşmesini engellemiştir. Batıcı-Laik bürokratlar devleti kurtarma iddiasıyla üretim güçlerini yeterince geliştirmeyi başaramadıklarından halk cephesi ile karşıt bir noktada konumlanmıştır. Temel nitelikteki sınıfsal çelişkilerin yerini böylece Laik-Dindar, İlerici-Gerici gibi 'sahte' nitelikteki ikilikler almıştır. Siyasal mücadeleler altyapı çelişkilerinden ziyade üstyapıdaki yanıltıcı karşıtlıklar biçiminde ortaya çıkmıştır. İTC örneğin 1908'de devlet aygıtını ele geçirmeyi başarmış, ancak toplumun önemli bir kesimini kazanamamıştır. Bürokratlar devletin sınıfsal kökenlerini kavramakta başarısız olduklarından farklı toplumsal sınıflarla 'organik bağ' kurmakta da başarısız olmuştur (Küçükömer, 1994a: 74-75).

Küçükömer, altyapısı kapitalizm olan üstyapı kurumlarının ülkeye sokulmasını bir 'organ plantasyonu'na benzetir. Buna göre başka bir bünyenin organları (Batı üstyapı kurumları) farklı bir bünyeye (Türkiye toplumu) yerleştirilmeye çalışıldığında bunlar yabancı olarak anlaşılır ve vücut bunları kabul etmez. Sosyo-tarihsel ve kültürel yapısı çok farklı olan Türkiye toplumu da Batı'ya özgü kurumları kabul edememiştir. Türk halkının reformlar ve devrimler yolunda seferber edilmemesi ve yeniliklerin yukarıdan bürokratik zorlamalarla kabul ettirilmeye çalışılması nedeniyle bürokrasi ve halk arasında bir zıtlık ortaya çıkmış ve bu durum Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir (Küçükömer, 1994a: 81-82).

*Cumhuriyet Döneminde Bürokrasinin Oynadığı Olumsuz Rol Sürüyor*

Küçükömer Batılaşmayı aynı zamanda bir "Civil Toplum" yaratma çabası, yerel üretim altyapısından ayrılmış "sözde bir kültür devrimi" olarak da görmektedir. Üstyapının uyumsuzluğu, üretim aracı sahipleri ve halk tarafından teşhis edilmiş ve bu duruma karşı çıkılmıştır. Bu tepki Batıcı-Laik bürokratlar tarafından yanlış anlaşılarak irticai nitelikte olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Küçükömer,

bürokratların oynayabilecekleri tarihsel rolleri şöyle sıralar: 1-) Üretim araçları sahipleri ile çatışabilirler. 2-) Onların etki alanına girip emekçilere karşı gelebilirler. 3-) Yerli üretim aracı sahipleri ile çatışıp yabancı üretim aracı sahipleri ile aynı noktada buluşabilirler. 4-) Üretim aracına sahip olup kapitalist sınıfa dâhil olmaya başlayabilirler. 5-) Son olarak kendilerini emekçi halk ile özdeşleştirebilirler. *DY*, bürokratları bu sonuncu rolü oynamaya çağırmaktadır. Tarihsel olarak halk ile içine düştükleri zıtlıktan kurtularak "bürokratın kendi tarihi yerini tespit etmesiyle, bunun bilincine gelmesi ile" temel mücadeleye dâhil olacaklardır (Küçükömer, 1994a: 83-85).

Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesinde bürokratlar eşraf ile geçici fakat açık bir iş birliğine girmiştir. Kuvve-i Seyyare'nin dağıtılması eşrafın talebi olarak görülebilir, zira bu birlik eşrafın malından düzensiz bir şekilde vergi toplamıştır. Bürokrat-eşraf bloğu 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'ne de damgasını vurmuştur. Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması da küçük bir grubun işidir; ikinci grup ve onun çizgisi ise halkın ekseriyetine dayanmıştır. Devrimci bürokratlar ise yalnızdırlar. Bu yalnızlık duygusu üretim araçlarına sahip olmamak ve halka dayanmamaktan ileri gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ülke emperyalizm tarafından "yarı sömürge" haline getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı emperyalizm baskısını geçici olarak hafifletmiş; ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra da emperyalizm 'belası' geri dönmüştür. Bunun nedeni Cumhuriyet bürokratlarının üretim ilişiklerine ve mülkiyet ilişkilerine müdahale etmekteki gönülsüzlükleridir. Kurtuluş Savaşı ekonomik temele inemediğinden İkinci bir Kurtuluş Savaşı değil, birincinin tamamlanması gerekmektedir [15] (Küçükömer, 1994a: 86-89).

Tek parti dönemi boyunca eşraf ve bürokrasi arasındaki çatışmalar görünmez kılınmıştır. Yine eşraf ve küçük köylülük arasındaki çıkar çatışmaları kapitalistleşmiş büyük çiftlikler dışında belirgin bir şekilde görülmemiştir. Bu durumun temel nedeni devlet uygulamalarıdır. Devlet harcamalarının temel kaynağı köylü gelirleridir. Bürokrasi Batı kurum ve değerlerini yukarıdan aşağıya halka hiçbir maddi iyileşme sunmadan zorla kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu nedenle eşraf ve köylü aynı cephede buluşabilmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrasında bürokrasi eşraf iş birliğinin devamını sağlayan iki unsur eşrafın, ülkeyi terk eden Rum ve Ermeni topraklarını ele geçirmesine onay verilmesi ve kendilerine miri toprakların dağıtılmasıdır. II. Dünya Savaşı sonunda devlet ve özel sektör birbirini tamamlayan değil; rekabet halinde iki aktör olarak görüntü vermeye başlamıştır. En önemli üretim aracı olarak toprağa sahip olan eşraf, üretim araçlarının geliştirilmesini ve politik güç talep etmiştir. Toprak reformu başarılı olamadığından, köylü ve eşraf birbirinden ayrılamamıştır; ancak bunun yerine

eşraf ve bürokrasinin birbirinden kopmasına neden olarak Demokrat Parti'nin (DP) doğmasını sağlamıştır. DP, bürokrasi-halk çelişkisini ustaca politikleştirerek 1950 Mayıs'ında iktidara gelmeyi başarmıştır (Küçükömer, 1994a: 100-106).

Küçükömer, tartışmalı bir tespitle "üretim güçlerinin geliştirilmesi" ve "kitlelere mutlak olarak bir şeyler verebilmeyi" kıstas alarak DP'yi CHP'den daha sol olarak ilan eder. Emperyalizm karşısında iki partinin tutumlarında bir farklılık yoktur. Laik olmak ya da dindar olmak solculuk için bir kıstas değildir. 27 Mayıs Darbesi'ni gerçekleştiren subaylar, devleti kurtarmak isteyen tarihi Batıcı-Laik bürokrasinin bir devamıdır. DP iktidarında yoksullaşan bürokratlar kendi çıkarlarını korumak için müdahale etmiştir. 1961 Anayasası ile Refah Devleti kurumlarını yine üstyapının bir parçası olarak getirmişlerdir ki bunlar esas olarak üretim güçlerinin gelişmesi önünde engel oluşturmuştur. Özellikle Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) sosyal adalet ilkesi çerçevesinde üretici güçlerin hızlı gelişmesi önünde bir bariyere dönüşmüştür (Küçükömer, 1994a: 107-109).

27 Mayıs 1960 Darbesi bürokrasinin yapısı açısından önemli bir tarihsel dönemeci işaret eder. Bürokrasinin tarihsel olarak tüketici olduğu; kişisel düzeydeki bazı girişimlerin dışında üretim aracı sahibi olmadığı söylenmişti. Ancak 27 Mayıs sonrasında Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK) kurulması ile birlikte askeri bürokrasi kolektif bir şekilde üretim aracı sahibi yapılmıştır. Böylece bürokrasi kapitalist sınıf içine dâhil olmuş, en azından kendi çıkarları ile bu sınıfın çıkarlarını özdeşleştirmiştir. OYAK montaj sanayi gibi kârlı yatırımlara yönelerek yabancı sermaye ile de organik bir bağ içine girmiştir. Böylece subayların gelecekte 'milli' vasıflarını yitirebilecekleri ve emperyalizm-halk çelişkisinde birincinin safında yer alabilecekleri tahmin edilebilirdir. Bu gerçeği görerek subayların bu çelişmede nerede konumlandıklarını ve konumlanmaları gerektiğini belirlemeleri gerekir (Küçükömer, 1994a: 115-117).

Küçükömer, kitabını emperyalizmin bölücülüğüne karşı bir uyarı olarak takdim eder. İki esas muhatabı sivil-asker bürokratlar ve halk kitleleridir. Özellikle bürokratların kitabı bir kerteriz noktası alarak tarihsel rollerinin sonucu olarak talihsiz bir şekilde emperyalizmle aynı noktada buluştuklarını görmeleri ve bu anlamda "yer tayini" yapmaları gerekmektedir. Bunu doğru yapabilen bürokrat, halk ile organik bir bağ geliştirebilir, onunla özdeşlik kurmayı başarabilir. "Bürokrat-İslamcı-emperyalist" üçlüsünün ilişkileri ile adeta "tersine akmış görünen" tarih, bürokratın gerçeği görmesiyle ileri akma olanaklarına kavuşacaktır. OYAK ile birlikte askeri bürokrasinin emperyalist yabancı sermaye ile göbekten bağlandığı görülmelidir. Aksi takdirde, halkı karşı devrimci, cahil vb. sıfatlarla anan Batıcı-Laik bürokratlar "devrim yobazı" olmaktan kurtulamazlar.

Batı kapitalizmi Batıcı-Laik bürokratlar ile İslamcı cepheyi karşı karşıya getirmek için elinden geleni yapmaktadır. Aynı oyun solcuları ve İslamcıları karşı karşıya getirmek için oynanmaktadır. Halk tarih boyunca dışarıdan gelen her yeniliğin ellerinden bir şeyleri alıp götürdüğüne tanık olmuştur. Bu nedenle bir yenilik olarak sosyalizme de kuşku ile yaklaşacaktır. Bu da emperyalizmin ekmeğine yağ sürecektir. Emperyalizme karşı, solcuların geniş halk tabanı ile güçlü ilişkiler kurması bir zorunluluktur (Küçükömer, 1994a: 121-123).

**Küçükömer Eleştirisinin Ana Hatları**

Küçükömer'in öngördüğü siyasal stratejiyi temellendiren tarihsel anlatısı birçok noktada eleştirilebilir. Aşağıdaki eleştirinin omurgasını, Küçükömer'in Marksizm'den mülhem kavramları tanımlamadan yeniden yorumladığı iddiası oluşturmaktadır. Küçükömer, Marksist bir terminoloji ve kavram seti kullanmaktadır; ancak kavramların içini nasıl doldurduğunu Marksist kurama ve kuramcılara[16] referansla açıklamamaktadır. Böyle olunca 'özgünlük' iddiası, kuramsal 'özensizliğe' dönüşmektedir. Küçükömer'in özellikle kapitalizmin dönemselleştirilmesi, devlet, bürokrasi, halk, sınıf, sağ ve sol, sivil toplum, yabancılaşma gibi kavramları sistematik bir yeniden yorumlamaya tabi tutmadan gelişigüzel bir şekilde kullandığı görülmektedir. Elbette, kuramcılar kavramları yeniden yorumlayabilir, içeriklendirebilir ancak bunu neden ve nasıl yaptıklarını mevcut literatüre de referansla gösterebilmelidirler; aksi takdirde anlatı havada kalır, ki Küçükömer'de olan tam da budur. Aşağıdaki eleştiriler ekseriyetle yukarıda özetlenen *DY*'ye yönelik olmak üzere dile getirilmiş, sonraki çalışmalar ancak ihtiyaç olduğunda kullanılmıştır.

Birincisi, Küçükömer Lale Devri'nden 1965'ler Türkiye'sine düz bir tarihsel çizgi çekmiştir. Türk siyasal hayatı analizlerini zamansallık bakımından iki gruba ayırırsak *DY*'nin süreksizlik, dönüşüm ve dönemselleştirme yaklaşımı karşısında süreklilik tezinin önemli örneklerinden birini sunduğu söylenebilir.[17] Oysa çizgisel bir süreklilik anlatısından ziyade "organik" olan ile "konjonktürel" (Gramsci, 1971: 177) olanın ayırdına varmış, "dönemselleştirmeler"i (bkz. Poulantzas, 1975b, 1975a) esas alan ve içinde "süreklilik içinde süreksizlik" ve "süreksizlik içinde süreklilik" (Jessop, 2001) unsurlarının ortaya konduğu bir yaklaşımın açıklayıcılık kapasitesinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Buna göre üretici güçler ve üretim ilişkilerinin koşulladığı sosyo-politik güç ilişkileri yapısal ve stratejik bağlamları içinde süreksiz bir şekilde değişim halindedir. Değişmeyen, statik [18] ya da sürekli ilerleyen, evrimci düz bir çizgi şeklindeki anlayıştansa, kesintiler, krizler, sıçramalar, geri dönüşlerle dolu, göreli olarak kalıcı unsurlarla kısa vadede ortaya çıkıp yok olan gelişmeleri birbirinden ayırt edebilecek bir tarih kavrayışına ihtiyaç vardır.

Dahası, süreklilik argümanı sadece tarihsel kırılma ve dönemeçleri perdeleyerek değil, yer yer 'genetik yanılgı' adı verilebilecek hatalı bir bakış açısının önünü açarak da sosyo-politik çözümlemeyi kısırlaştırabilir. Genetik yanılgı, bugündeki olay, anlam ve gelişmeleri zaman içerisindeki değişmeleri göz ardı ederek şeylerin kökenine, ilk anlamına ya da ilk haline gönderme ile açıklama mantıki yanılgısıdır. Küçükömer'deki ve diğer süreklilik tezlerindeki sorunlardan biri belirli sosyo-politik aktörlerin (örneğin bürokrasinin) çok farklı tarihsel bağlamlarda geliştirdikleri duygu durumları, (yalnızlık ve güvensizlik) motivasyonları, (devleti kurtarmak) hırsları (artık üründen pay alma) o grubun genlerine yazılmış bir biçimde anlama eğilimleridir. Böylece, aslında konjonktürel nitelikteki duygusal ve ideolojik şartlanmalar mumyalaşarak bu grup ya da diğer grupların yapısal bir unsuru haline gelmekte ve dönemler üstü bir şekilde etkinleşmektedir. Bu bakış açısı, sosyo-politik gelişmeleri statik ve tarih-üstü davranış kalıpları üzerinden anlamaya çalışarak üretim güçlerinde, üretim ve güç ilişkilerindeki ve devletin kurumsal mimarisindeki dönüşümleri göz ardı eder. En önemli sorun pre-kapitalist ve çok uluslu bir İmparatorluk ile kapitalist ve ulus-devlet formuna bürünmüş Türkiye Cumhuriyeti'ni düz bir şekilde birbirine bağlamaktır. Oysa Poulantzas'ın (1978) dikkat çektiği gibi "genel bir devlet kuramı" olamaz. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş, devlet aygıtının yapısal ve personel dönüşümü ile sınıfsal güç ilişkilerinin aldığı yeni biçimler; tarihsel ve kemikleşmiş birtakım özelliklerden ziyade, üretici güçler, üretim ilişkileri ve sosyo-politik güç dengelerindeki dönüşümlerle ilişkilendirilerek anlaşılmalıdır.

Küçükömer, 'süreklilik' yaklaşımını seksenli yıllarda en ileri mantıki sonucuna, yani "biyolojik indirgemeciliğe" kadar götürür (Mert, 2007: 204). Küçükömer, süreklilik tezine içkin 'genetik yanılgı'dan bu kez 'gerçek' anlamıyla genetiğe ve biyolojiye müracaat eder. Küçükömer, 1980'lerde, anlaşılan Türkiye'de sivil toplumun kurulamamasının nedenini tarihsel olarak farklılaşmış Batılı insan tipi ile Doğulu insan tipi arasındaki ayrımda aramaya başlamıştır. Batı'da politik toplumdan ayrışmayı başarmış bir özerklikler alanı olarak sivil toplum içinde programlanmış aktif yurttaşlar ile Doğu'da siyasal toplumdan hiçbir zaman kopamamış, esas olarak "bürokratik-politik" mirasın şekillendirdiği pasif bir insan tipinden söz eder (bkz. Küçükömer, 1994c: 134). Kapıkulluğu, bağımlılık, pasiflik, inisiyatif almama, bireyleşememe, binlerce yıllık siyasal atalet ve siyasetin dışında bırakılma Doğulu insan tipinin genlerine işlemiş görünür. Küçükömer'in burada tartışmayı siyasal kültür ya da siyasal psikoloji alanlarına müracaatla değil de psikoloji ya da sosyal psikoloji ve hatta neredeyse "sosyo-biyoloji" etrafında yürütmesi gerçekten ilginçtir.

İkincisi, Küçükömer (1994a: 15) tahlillerini kapitalizmin "Batıdaki kategorik tarihi gelişme modeline" göre yapar. Bu, kapitalistleşme sürecinin tek bir modeli olduğunu ön varsayar ve Küçükömer'in Osmanlı-Türk tarihini bu modelden sapmalar ve anomaliler olarak okumasına imkân tanır. "Kapitalizme geçilmemesi" sorunu esas itibariyle kapitalizme geçişi normalleştiren ve ona göre Türkiye'deki gelişimi açıklamaya çalışan bir yaklaşımın ürünüdür. Bu anlatı kapitalizmin kentlerde ticaret burjuvazisinin etkinliği sonucunda "aşağıdan yukarıya" geliştiğini kabul eder.[19] Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde ise kapitalistleşme, Batılı şablona uymayan şekilde devlet elitleri eliyle, altyapıda gerçek bir dönüşüm gerçekleşmeden, üstyapı kurumlarının ithalatı sonucunda çarpık bir şekilde yaşanmıştır. Burada önemli bir "yöntem" sorunu göze çarpar (Savran, 1986). Acaba Batılı şablon diye bir şey var mıdır? (bkz. Dinler, 2003). Bu noktada, İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da ya da Japonya'da kapitalizmin farklı bağlamlarda ve muhtelif dinamiklerin etkileşimi yoluyla geliştiği es geçilir. Dolayısıyla, tüm bu farklılıkları tek bir model içinde eritip onu da bir karşılaştırma kriteri olarak kurmak son derece sorunludur. Dahası, Küçükömer'in analizi güçlü bir Doğu/Batı ikiliğine yaslanır (Savran, 1986). Doğu, merkezi, ceberut devlet ve ona her anlamda bağımlı 'kapıkulları'ndan oluşmuş bir tebaa ile özdeşleştirilirken Batı, siyasal iktidarın bölünmüşlüğü ve özerklik mücadelesi içinde olan gelişkin bir sivil toplum ile nitelenir.[20] Dolayısıyla tek bir modele indirgenmiş kapitalizmin gelişimi anlatısı aynı şekilde tek tipleştirilmiş bir Doğu/Batı karşıtlığından beslenir. Doğu ve Batı yekpare bloklara indirgenerek basitleştirilmiştir.

Üçüncüsü, Küçükömer'deki en önemli eksiklerden biri de devlet kuramıdır. Küçükömer devleti nasıl anladığını özellikle açıklamaz. Yine de *DY*'deki ifadelerden Küçükömer'in devleti belirli toplumsal grupların, ya da bürokrasinin elinde bir araç-nesne olarak kavramaya daha yakın durduğu söylenebilir. Batıcı-Laik bürokratlar iktidara "konarlar", "devleti ele geçirirler", "kaparlar" ve "kullanırlar". Küçükömer'in sürekli olarak "devleti kurtarma" motivasyonuna gönderme yapması da esasında araçsalcı devlet kavrayışından ileri gelmektedir. Devlet, bürokratlar tarafından ele geçirilecek, kullanılacak ve nihayet kurtarılacak bir nesne olarak kavranmış gibi görünmektedir. İTC, örneğin devleti "ele geçirmişti", oysa toplumu "ele geçirmek" gerekiyordu.[21] Küçükömer'in sunumunun aksine devlet, basitçe ele geçirilebilecek bir araç değildir: "Bir ilişki gibi, ya da daha açık bir şekilde söylemek gerekirse devletin içinde özgül bir biçimde ifade edilen sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki böyle bir ilişkinin maddi yoğunlaşmasıdır." (Poulantzas, 1978: 141). Dahası devlet, farklı toplumsal sınıf ve grupların çatışan çıkarlarına ev sahipliği yapan, iktidarın icra edildiği stratejik bir "yer ve merkezdir." (Poulantzas, 1978: 162). Devleti şey-

araç olarak gören yaklaşımlar devletin kendi içindeki çelişkileri açıklayamaz ve devleti yekpare, monolitik bir bütün varsayarlar (Poulantzas, 1978: 144).

Dördüncüsü, Küçükömer'de bir başka sorun bürokrasinin kavramsallaştırılma biçimi ile ilgilidir. Küçükömer pek çok kavramı olduğu gibi bürokrasiyi de nasıl ele aldığını tam olarak açıklamaz. Bürokrasi bir sınıf mı, sınıf fraksiyonu mu, toplumsal bir katman mı, kategori mi? Bu açıkça belirtilmeden bürokratlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e toplumsal artığa el koyan nev-i şahsına münhasır bir grup olarak resmedilmektedir. Küçükömer bürokrasinin başlıca beş rol oynayabileceğini ve oynadığını ileri sürer: Üretim aracı sahipleriyle çatışma, emekçilerle çatışma, yerel üretim aracı sahipleri ile çatışıp yabancılarla uzlaşma, üretim aracı sahibi olup kapitalistleşme, son olarak da halkla özdeşleşme. Dikkat edilirse, sadece sonuncu seçeneğin olumlu bir çağrışımı vardır; nitekim *DY*'nin temel amaçlarından biri bürokratları bu sonuncu çizgiye çağırmaktır. Tarihsel olarak bakıldığında ise bürokratlar "devleti kurtarmak" bahanesiyle sürekli olarak diğer dört olumsuz rolü oynama "talihsizliğinden" kurtulamamışlardır. Yanlış bir Batılaşma anlayışı, taklitçilik ve "kökü dışarda"lıkla çarpık bir kapitalistleşme sürecinin mimarı olmuşlar, böylece üretim güçlerinin gelişmesini akamete uğratarak halkın maddi refah düzeyinin artmasına köstek olmuşlardır. Böylece, bürokrasi 'tüm kötülüklerin anası' olarak hedef tahtasına oturtulmaktadır. Bürokratların 'özsel olarak ilerici' olduğuna dönük MDD'ci varsayımların karşısına tam tersinden aynı indirgemecilik ile karşılık verilmekte, bürokratların tarihsel olarak 'gerici' bir rol oynadıkları tespit edilmektedir.[22] Burada yine muğlak noktalardan birisi bürokratların bu olumsuz rolleri kendi tercihleri nedeniyle mi (sübjektif) yoksa üretim yapısının nesnel koşulları (objektif) onları buna zorladığı için mi oynadıklarıdır. Birincisi, yapısalcı, ikincisi öznelci bir açıklamaya tekabül eder. Küçükömer'in anlatısında her iki yaklaşımdan da izler bulmak mümkündür. Dahası, bürokrasinin farklılaşan rollerine (çoğunlukla olumsuz) işaret edilmiş olsa da bürokrasi hep yekpare, bütünlüklü bir blok olarak ele alınmaktadır, bu da bürokrasi içindeki eğilimleri ve karşı eğilimleri görünmez kılarak onun *a priori* içsel bir bütünlüğe sahip homojen bir kategori olarak kurgulanmış olduğu anlamına gelir. Oysa bürokrasinin bütünlüğünün bir veri olarak alınmasındansa, içindeki farklı eğilimlerin belirlenmesi, bunların ortaklaşma ve ayrışma noktalarının tespit edilmesi, eğer konjonktürel ya da organik bir bütünlük sergiliyorsa bunun ekonomik, politik, sosyolojik, ideolojik ve kültürel unsurlarının tahlilinin yapılması gerekirdi.

Beşincisi, *DY*, temel stratejik-politik kutuplaşmayı bürokrasi-halk karşıtlığı olarak kurar. Bu tablodaki temel sorun, üretim araçlarına sahip sınıf ve sınıf fraksiyonlarının nedensel etkileri bakımından ikincilleştirilmesi, bürokrasinin

ise 'bağımsız değişken' güç olarak tasarlanması ve siyasal çatışma eksenlerinin temel belirleyicisi konumuna yükseltilmesidir. Dolayısıyla, Küçükömer'de bürokrasinin oynadığı rolün önemi abartılmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri 'ilişkisel' değil, 'tözcü' bir iktidar kavrayışına sahip olmasıdır. Oysa bürokrasi kendinde, herhangi bir iktidara sahip değildir; onun etkililiğini belirleyen saray, ayan, eşraf, esnaf, yeniçeri, ticaret burjuvazisi, sanayi burjuvazisi, finans burjuvazisi, küçük burjuvazi, işçi sınıfı, köylülük ile kurmuş olduğu çatışma ve uzlaşmaların niteliğidir. Dolayısı ile bürokrasinin tarihsel rolü salt bürokrasiden başlayıp bürokraside nihayetlenen bir yaklaşımla anlaşılamaz. Küçükömer'de bürokrasi-halk karşıtlığı da tarih-üstü ve mutlak bir şekilde ele alınmaktadır. Söz gelimi, İslamcı cephenin tamamen halka dayandığı, İTC-CHP çizgisinin salt bürokrasinin çıkarlarını temsil ettiği ve halkta hiçbir karşılığı olmadığını söylemek de yanıltıcıdır. Çünkü nispi bir üstünlüğü, örneğin oy sayısının göreli üstünlüğünü, mutlak bir üstünlük gibi gösterir. Dahası, bu çizgideki siyasi partilere oy verenlerin halkın mensubu olmadığını ileri sürmek gibi anlaşılması güç bir sonuç da ortaya çıkar.[23]

Altıncısı, Küçükömer halk kavramından ne anladığını açıkça belirtmez (Mert, 2007: 203). Küçükömer'e göre halk kimdir? Antik Yunan'daki anlamlarına yakın bir şekilde çoğunluk, *demos* ya da yoksul çoğunluk mudur? Organik bütünlüğe sahip bir töz müdür? Farklı sınıflardan müteşekkil bir çoğunluk mudur? Salt bağımlı sınıflardan oluşan bir çoğunluk mudur? Sieyes'in Üçüncü Sınıfı mıdır? Rousseaucu anlamda genel iradenin tecessüm ettiği bir bireyler-yurttaşlar topluluğu mudur? Küçükömer'de açık bir tanım bulunmamakla birlikte, ekonomik ve kültürel nitelikte iki örtük kriter ayırt edilebilir. Birincisi, halk sosyo-ekonomik durumları iyileştirilmesi gereken çoğunluk şeklinde anlaşılmaktadır. İkincisi, özellikle "doğucu-İslamcı geniş halk cephesi"[24] tabirinin gösterdiği gibi halk belirli bir değerler sistemi (din) etrafında kümelenmiş kitleyi betimler görünmektedir. O halde, halk pratikte yoksul ve muhafazakâr çoğunluğa karşılık gelir gibidir. Bu biçimiyle de halk sınıfsal çelişkileri belirgin olmayan, türdeş bir bütün gibi görünmektedir (Ulagay, 1969: 237). Halk içindeki sınıfsal bölünmeler, etnik-dini ayrışmalar, toplumsal cinsiyete dayalı parçalanmalar yok sayılır. Dahası, halk pasif bir şekilde ele alınmaktadır (Uslu ve Atılgan, 2019: 63). Hemen her durumda halk, bürokrasinin hamleleriyle bazı pozisyonlara, cephelere ve ittifaklara "itilmektedir". Bu, aktif ve türdeş bürokrasi, pasif ve türdeş halk ikiliği içinde de aslında Amerikan sosyolojisinin elit kuramlarına oldukça yaklaşılmaktadır (Ulagay, 1969: 235). Farklı sınıflar, sınıf fraksiyonları, toplumsal kategoriler ve aktörler arasındaki çapraz nitelikteki mücadeleler basit bir yöneten-yönetilen ikiliği kavrayışına indirgenmiş gibi görünmektedir.

Yedincisi, Küçükömer Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalistleşememesinden söz ederken aslında sanayileşememesinden söz eder gibidir. Zira yukarıda değinildiği gibi toprakta özel mülkiyetin eşraf ve ayan elinde oluştuğunu, özel çiftliklerin kurulduğunu, bunların da kısmen kapitalistleştiğini kabul etmektedir. Hatta ayan ve eşrafın sınıflaşarak yeniçeri ocağının kaldırılmasında olduğu gibi yer yer yenileşme hareketlerine katıldığını da teslim eder. O halde, asıl eksiklik toprak ya da ticaret sermayesinde değil, bunların sanayi sermayesine dönüşmesiymiş gibi görünür. Toprak, ticaret ve tefeci sermayesinin varlığı sınai ve finansal kurumları doğurmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu özgül dinamikleriyle kendi Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirememiş, İngiliz Sanayi Devrimi'nden sonra da imalat sanayinin çökmesiyle bu neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Böyle bakıldığında da Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalistleşememesi değil de sanayileşememesi asıl politik sorun olarak ortaya çıkar. Küçükömer'in *DY*'den sonra yazmayı planladığı kitaplardan birinin Türkiye'nin sanayileş(eme)me tarihi olduğu hatırlanmalıdır.

Sekizincisi, Küçükömer sol ve sağ kavramlarını oldukça basit ve şematik bir şekilde ortaya koyar. Bunları tanımlarken kullandığı kıstaslar belirleyici olmaktan uzaktır (Mert, 2007: 195-196). Küçükömer'in tezi kimin solcu kimin sağcı olduğuna dair Türkiye'deki klasik, yerleşikleşmiş anlatıyı tersine çevirme iddiasındaydı. Buna göre, Türkiye'de siyasal modernleşme ilerici modernleştiriciler ile gerici muhafazakâr politik güçler arasındaki bir mücadele olarak görülebilirdi. Yaygın kabul görmüş teze göre III. Selim ve II. Mahmut dönemleri, Tanzimat, Islahat, Kanun-i Esasi, II. Meşrutiyet, Cumhuriyet'in ilanı ve Cumhuriyet Devrimleri modernleştirici, ilerici güçlerin eylemlerinin belirleyici olduğu momentlerdi. Bu eylemlilikler arkasında da Modernleştirici bürokrasi, İTC ve CHP üzerinden bir süreklilik kurulmakta ve bu siyasal hat, siyasal çağdaşlaşmacılık ile özdeşleştirilmekteydi. Küçükömer, kendi tezini bu tarih okumasına karşı geliştirdi ve ilericilerin solcu ya da solcuların ilerici olduğu şeklindeki yaygın değerlendirmelere karşı çıktı. Zira ona göre Türkiye'nin solcuları gerici, ilerici olanları ise sağcı, İslamcı geniş halk yığınlarıydı. Küçükömer, sol ve sağ kategorilerini tanımlamak için iki kriter önerir: Üretim güçlerinin gelişimi ve halkın refahının artırılması. Ne var ki sağ-sol spektrumun belirlenmesine dair bu kriterler evrensel olarak kabul görmüş değildir. Örneğin Norberto Bobbio (1996), sol ve sağ için kritik ayrımın eşitsizlik/eşitlik fikri olduğunu ileri sürmektedir. Yine Andrew Heywood (2015: 114) solculuğu eşitlik, kardeşlik, özgürlük, haklar, ilerleme, reform ve enternasyonalizm; sağcılığı ise otorite, hiyerarşi, düzen, görev, gelenek, reaksiyon ve milliyetçilik ile ilişkilendirir.[25] Görülebildiği gibi, Küçükömer'in iki kriterinin sol-sağ yelpazenin tanımlanmasında belirleyici olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Nitekim,

iki kriter kendini liberal, sosyal demokrat ya da sol olarak tanımlayan ideolojik akımlar tarafından yerine getirilebileceği gibi, kendini sağ, muhafazakâr, İslamcı ve hatta faşist olarak nitelendiren görüşler de bunları karşılayabilir. Dolayısıyla Küçükömer'in sol ve sağ ayrımının yetersiz iki kritere dayandırıldığı ve esas politik bölünmenin daha karmaşık, çok boyutlu ve tarihsel olarak da değişken anlamlara sahip olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Dokuzuncusu, Küçükömer *DY*'de açık bir şekilde kapitalizme olumsuzluk atfederken sivil topluma olumluluk atfetmektedir. Kitap bir bakıma Osmanlı-Türkiye toplumunun "civil toplum"a dönüşememe hikâyesidir.[26] 1980'lerden sonra ise düşünsel-politik evriminde sivil toplum ana tema haline gelecektir. Bu yıllarda Küçükömer, Türkiye toplumunun genel bunalımlarının anahtarını sivil toplumun kurulamayışında bulacaktır. İktidarın parçalanmışlığı sayesinde politik toplumdan özerk bir üretim ve yurttaşlar alanı olarak sivil toplumun varlığı; tarihselliği içinde, Antik Yunan, Roma ve kapitalizm dönemlerindeki sürekliliği bağlamında ele almış gibi görünür. Küçükömer (1994b: 182) modern sivil toplumun ise tikel ihtiyaç, çıkar, egoizm, mübadele ve piyasa alanı olarak kavramsallaştırıldığının farkındadır.[27] Böylece sivil toplum Kapitalist Üretim Tarzı'nın (KÜT) uzamı haline gelmiştir. Küçükömer, kapitalizm eleştirisi yaptığına ve kapitalizmi olumsuz, sivil toplumu olumlu olarak aldığına göre, bu ikisini birbirinden nasıl ayırır?[28] Böyle bir kuramsal çabaya girdiğini söylemek mümkün değil. Böyle bir niyeti olsun ya da olmasın, 1980'lerin 'sol liberalizm' ve 'sivil toplumculuk' tartışmalarında devlet/sivil toplum karşıtlığını 'başat çelişki' olarak ele alan yaklaşımlarla birlikte konumlanmaktan kurtulamaz.[29]

Onuncusu, kapitalistleşme-kapitalistleşmeme paradoksudur. Bu durum Küçükömer'in büyük oranda altyapı-üstyapı ilişkisini kavrama biçimi ile ilgilidir. Küçükömer, III. Enternasyonal'in "ekonomik belirlenimciliğini" ve Marksizm'e musallat olmuş altyapı-üstyapı "topolojik metaforunu" gerçekliğin kendisi gibi almıştır. Temel ekonomiktir; politik, hukuki, ideolojik ve kültürel öğeler bunun üzerinde yükselir. Bu nedenle Batılaşmak ancak ekonomi alanındaki ilişkilerin köklü bir şekilde dönüştürülmesi yoluyla sağlanabilir. Oysa Batıcılar, politik, kültürel, hukuki, pedagojik ve askeri kurumlarının alınmasıyla ülkenin Batılaşacağı yanılgısı içine düşmüşlerdir. Ancak *DY*'yi dikkatlice takip eden okur bir kafa karışıklığı ile karşılaşır. Bir sosyalist olarak Küçükömer Batıcıları ülkeyi yeterince kapitalistleştirmedikleri için mi, fazlasıyla kapitalistleştirdikleri için mi, yoksa yanlış kapitalistleştirdikleri için mi eleştirmektedir? Batıcılar Batı şablonunu izlemedikleri, üretim güçlerini geliştirerek sınıf hareketinin önünü açmadıkları için eleştirilmekte gibi görünmektedirler. Buna göre altyapıda bir dönüşüm ile kapitalizm 'sağlıklı' bir şekilde gelişecek bu da sınıf hareketinin

önünü açarak sosyalizme giden yolları döşeyecektir. Bu esasen ekonomist ve aşamacı bir anlayışa tekabül eder. Ancak daha kitabın başında Batıcı grubun üretim güçleri ve ilişkilerinin gelişmesini baltalayarak politik bir sınıf hareketinin doğmasına izin vermedikleri eleştirisini yöneltir ve ekler, bu sayede "kapitalizmin Türkiye'de çıkar sağlamasını kolaylaştırmıştır." (Küçükömer, 1994a:15). Başkaca bir sorun üstyapıdaki dönüşümlerin kapitalizmin yerleşikleşmesinde oynadığı rollerin göz ardı edilmesidir. Hukuk alanındaki dönüşümler kapitalizmin önünü açarak tam da altyapıda değişikliklere neden olamaz mı? Örneğin 1858 Arazi Kanunnamesi toprakta özel mülkiyet rejimini hukuken tanıyarak kapitalist mülkiyet ilişkilerinin gelişmesini kolaylaştırmamış mıdır? Örnekler çoğaltılabilir. Neticede, Küçükömer'de altyapı üstyapı metaforunun metodolojik değil; ontolojik nitelikteki bir alımlaması neticesinde tablo birbirine girer.

Son olarak, Küçükömer'in kullandığı şekliyle yabancılaşma kavramı sorunludur (Uslu ve Atılgan, 2019). Kavramın Feuerbach-Marx çizgisinden alımlandığı açıktır. Ancak kullanılma biçimi her ikisinden de oldukça farklıdır. Feuerbach yabancılaşma (entfremdung) kavramını din aracılığıyla insanın kendine yabancılaşması olarak anlarken Marx (2011), ekonomi-politiğin eleştirisi içinden bu kavramı insanın ürettiği üründen, üretim eyleminden, insan türünden ve diğer insanlardan kopuşu olarak kavramıştır. Küçükömer ise yabancılaşma analizinin merkezine insanı değil, düzeni koyar. Ancak Küçükömer'in düzen kavramından ne anladığı da açık değildir. *DY*'de "feodalite düzeni", "Merkantilist düzen" "kapitalist düzen" "mülkiyet düzeni", "üretim düzeni" şeklinde farklı şekillerde kullanılmıştır. Görülebildiği gibi burada düzen, çoğunlukla üretim tarzı (produktionweise) kavramına karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Gelgelelim, kitabın adı ve genel tezi düzenin üstyapı şeklinde kavrandığını ima etmektedir. Nitekim *DY*'nin tüm kaygısı altyapı değiştirilmeden kapitalizmin üstyapı kurumlarının getirilmesinin üretici güçlerin gelişimini ve dolayısıyla sınıf hareketinin ortaya çıkmasını sekteye uğratacağı yönündedir. Böylece, altyapı ve halkın altyapıdaki konumu olduğu gibi yerinde dururken üstyapı dönüşmektedir. İlginç bir şekilde üstyapı halkı dönüştürmeyi başaramaz, adeta üstyapı ve halk birbirinden ayrı iki kategori gibi ele alınmaktadır.

**Sonuç**

İdris Küçükömer *DY*'de sunduğu özgün tezlerle sol cenahta bir ikon kırıcı olarak nitelenir ve ayrıksı bir yerde konumlandırılır. Kuramsal ve stratejik ufku 1960'ların sosyal bilim evreni ama özellikle Marksizan iktisat teorileri ve sosyalizmin Türkiye'deki strateji sorunları etrafında şekillenmiştir. Olası bir sosyalist devrimin öznesinin ya da müttefiklerinin kimler olacağı (asker-sivil bürokratlar, halk ya da işçi sınıfı) tartışması tezlerinin oluşumunda kilit

rol oynamıştır. Ona göre devrim önündeki en büyük engel feodal unsurlar ya da burjuvazi değil, karşı-devrimciliği Osmanlı toplumsal düzeninin mirasında kökleşmiş olan asker-sivil bürokrasidir. Bu anlamda, Küçükömer, yaygın sol ve Kemalist görüşler karşısında revizyonist bir tarihsel anlatı sunar.

Kapitalizmin kökleri Batı'nın özgün karakteristikleri içine gömülüdür. Batı'da feodalizm iktisadi, askeri, hukuki ve politik bölünmüşlükler ile tanımlanmaktadır. Erk, aralarında kralın da olduğu çok sayıda farklı sosyo-politik aktör arasında bölünmüştür. Böyle parçalı bir dünya içinde ticaret burjuvazisi sermaye biriktirme özgürlüğüne sahip olmuş ve giderek kentlerde, belediyelerde ve parlamentolarda belirleyici güç haline gelmiştir. Feodal güçlere karşı mücadele yoluyla, feodalizmi 'içeriden' kapitalizme dönüştürmeyi başarmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise kapitalizm, bölünmüşlük, farklılık ve özerkliğin yokluğu nedeniyle doğamamıştır. Toprağın mülkiyetinin padişaha ait olması siyasal iktidarın sarayda yoğunlaşmasına neden olmuş, bunun karşısına üretim araçlarına sahip özerk sınıfsal güçler çıkamamıştır. Bu 'boşlukta', artık üründen pay alan bir güç olarak bürokrasi etkili olmayı başarmıştır. Ancak bürokrasi de varlığını padişahın lütfuna borçludur ve herhangi bir hukuki güvenceye sahip değildir. Üretici güçlerini ve üretim ilişkilerini geliştiremeyen İmparatorluk Batı karşısında geri kalmıştır. Bu durum ilk kez Lale Devri'nde tespit edilmiş ve 'yüzeysel' bir Batılaşma hareketi başlamıştır. Bu sürecin liderliğini üretim araçlarına sahip olmayan, halka dayanmayan, saray karşısında da hiçbir hukuki güvenceye sahip olmadığı için kendini yalnız hisseden bürokrasi üstlenmiştir.

İşte Küçükömer'e göre, Osmanlı-Türk siyasal hayatının temel tayin edici çelişkisi Lale Devri'nden en azından 1960'ların ikinci yarısına kadar Doğucu-İslamcı halk cephesi ile Batıcı-Bürokratlar arasındadır. Batıcı-Laik bürokratlar Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında geri kalışını doğru teşhis ederken yanlış tedavi uygulamışlardır. Üretici güçler ve üretim ilişkilerine dair sınıfsal ve ekonomi-politik bir kavrayışları olmadığından Batı üstyapı kurumlarını İmparatorluğa lehimleyerek "devleti kurtaracak"larını sanmışlardır. Nitekim altyapıyı kapitalistleştirmeden Batılaşamayacaklarını görememişlerdir. Taklit yoluyla Batılı üstyapı kurumlarının alınması üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin gelişmesine engel olmuştur. Böylece bürokratlar emperyalistlerle aynı noktada konumlanırken halkla çelişkiye düşmüşlerdir. Dahası, bürokratlar eylem ve stratejileri ile asıl mücadelenin Batıcı-Laik bürokratlar ile Doğucu-İslamcı cephe arasında olduğunu ileri sürmüşler, böylece sınıfsal çelişkilerin politikleşerek bir sınıf hareketine dönüşmesinin önünü almışlardır. Bürokratlar benzer bir fonksiyonu Lale Devri'nde, Tanzimat'ta, Meşrutiyet'te ve nihayet Cumhuriyet'te de yerine getirmişlerdir. Tek parti döneminden itibaren devrimler

yukarıdan aşağıya, halkı seferber etmeden, onunla "organik" bir bağ kurmadan gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Üstyapı kurumlarının süratli Batılaşması halkın maddi refahında gerçek bir artışa neden olmamış, aynı zamanda anlam dünyalarında yeri olmayan yeniliklerle halk düzene karşı kültürel olarak yabancılaşmıştır. Tüm bu 'başarısızlığın' müsebbibi bürokrasidir. Bu nedenle de sosyalistlerin devrim yolundaki müttefiki halk ile karşıtlık içine düşmüş bürokrasi olamaz. Sosyalistler anti-bürokratik bir hatta halk ile bütünleşmeli, bu şekilde onları seferber etmelidir. Nitekim *DY*, esas olarak bürokratlara seslenen, bürokrasinin geçmişte oynadığı tarihsel ve olumsuz rolü onlara göstermeye çalışan bir aynadır. Bürokratların çıkarması gereken ders halk ile aralarındaki çelişkileri ve boşluğu ortadan kaldırarak onlarla bütünleşmektir. İlerici ve devrimci bir rol ancak bu şekilde oynanabilir.

Küçükömer, böylece sosyalizm yolunda bürokrasiye ayrıcalıklı bir rol biçen, onu devrimci ittifakın asli bir bileşeni sayan MDD'ci ve *Yön-Devrimci* stratejilerle taban tabana zıt stratejik sonuçlara ulaşmış olur. Bu bakımdan, *DY*'nin özgünlüğü, solun ve Kemalizm'in kitlelerle buluşmadaki 'kısmi' başarısızlığını vurgulaması, bürokrasinin önemli tarihsel hataları olduğunu göstermesi ve Laik-İslamcı, İlerici-Gerici gibi ikiliklere sıkıştırılan bir mücadele ekseninin sınıfsal çelişkilerin politikleşmesini baskıladığı tespitini yapmasıdır. Hedef, üretim güçleri ve ilişkilerinin geliştirilmesi yoluyla kitlelerin maddi refahlarının yükseltilmesi, bu yolla solun halk kitleleriyle kenetlenmesinin sağlanabilmesidir. Ancak bu yoldan devlet-sivil toplum, bürokrasi-halk arasındaki uçurum kapatılabilir, emperyalizme direniş mümkün olabilir. Bu politik vizyonun ve stratejinin önemi yadsınamaz olsa da Küçükömer'in inşa ettiği kuramsal tablonun önemli sorunları vardır.

Bu sorunlardan *birincisi,* İmparatorluk-Cumhuriyet arasında güçlü bir süreklilik olduğunun kabul edilmesidir. Bu varsayım, önemli kırılma, sıçrama, geri dönüş ve dönüşümleri belirlemeyi imkânsız hale getirir. Bürokrasi gibi aktörlere, dönemler üstü bir şekilde varlığını sürdüren, kemikleşmiş zihinsel yapılar ve davranış kalıpları atfedilir. Farklı toplumsal sınıf ve aktörler arasındaki mücadelelerin değişken niteliği, bunların devletin kurumsal mimarisindeki yansımaları da yok sayılmış olur. *İkincisi*, Küçükömer Batı'da kapitalizmin ortaya çıkışını tek bir gelişme modelinden hareketle anlamaya çalışır. Kapitalizm kentlerde ticaret burjuvazisinin etkinliği sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu "ticarileşme modeli" kapitalizmin İngiltere kırsalında ortaya çıktığını ileri süren Politik Marksizm'in bulguları ile çelişmektedir. Dahası, kapitalizmin gelişiminin tek bir modeli olduğu ön kabulü Fransa, Almanya ya da Japonya'da (örnekler çoğaltılabilir) kapitalizmin gelişme seyri düşünüldüğünde geçersizleşmektedir.

Ayrıca, tek bir şablondan hareketle yapılan analiz Osmanlı-Türkiye örneğinin bir anomali ve sapma olarak okunmasına zemin hazırlar. Bu anlamda da ontolojik düzeyde görülen bir Doğu/Batı ikiliği özcülük sorununa kapı aralar. *Üçüncüsü*, Küçükömer devleti, bürokratlar tarafından ele geçirilebilen, geçirilebilecek bir araç-nesne olarak kavrar. Devlete dönük bu Ortodoks Marksist kavrayış, devleti sınıfsal mücadelelerin biçim-belirlenimli, maddi yoğunlaşması olarak gören ilişkisel devlet kavrayışı tarafından ciddi biçimde eleştirilmiştir. Devleti araç olarak kavramak, onu içsel çelişkilerden azade, mutlak bir bütünlük içindeki bir varlık olarak görme yanılgısını içerir. *Dördüncüsü*, Küçükömer bürokrasiyi açık bir şekilde kavramsallaştırmamakla birlikte artıktan pay alan, sürekli olarak olumsuz rol oynayan bir toplumsal grup olarak resmeder. Dahası, bürokrasi içsel çelişkilere sahip olmayan bütünlüklü bir aktör olarak anlaşılır. *Beşincisi*, Küçükömer temel siyasal kutuplaşmayı bürokrasi-halk arasında kurar. Böylece, bürokrasi üretim aracı sahibi sınıflar karşısında bile bağımsız bir değişken olarak hareket eden bir aktör haline getirilmiştir. Burada, bürokrasinin kendinde iktidar sahibi olduğuna yönelik tözcü bir iktidar kavrayışı varsayımı fark edilebilir. Oysa bürokrasinin politik etkinliği farklı sosyo-politik aktörlerle ilişkisi içinde belirlenir. Yine Batıcı-Laik bürokratlar ve halk arasındaki göreli kopukluk mutlakmışçasına sunulur. *Altıncısı*, Küçükömer'de halk kavramı da müphem bir şekilde alınmıştır, açık bir tanım söz konusu değildir. Kaldı ki, halk tüm çelişki ve bölünmelerden yoksun bir bütünlük olarak düşünülür. Yine halk, proaktif bürokratların eylemleri sonucu pasif bir şekilde oradan oraya savrulmaktadır. *Yedincisi*, Küçükömer Osmanlı-Türk toplumsal düzeninin kapitalistleşememesinden değil de sanayileşememesinden söz ediyor gibidir. Zira toprakta kapitalist mülkiyet ilişkilerinin gelişmeye başladığını toprak ve ticaret kapitalizminin yerleşikleştiğini o da kabul eder. Bu da metnin kapitalizmin gelişememesini baz alan temel argümanı ile çelişmektedir. *Sekizincisi*, Küçükömer sağ ve sol ayrımını üretim güçlerini geliştirme ve halka maddi refah sağlama olarak iki kriter üzerinden belirler. Oysa, tarihsel olarak bakıldığında, sağ ve solun bu denli dar iki kriter üzerinden belirlenmesi pek mümkün gözükmemektedir. Eşitlik, özgürlük, gelenek, otorite, düzen vb. gibi kavramlara bakış ve sınıfsal temsil bu noktada çok daha belirleyici ölçütler olarak öne çıkmaktadır. *Dokuzuncusu,* Küçükömer kapitalizm ve sivil toplum arasındaki yakınlığı es geçiyor gibidir. O, kapitalizmi eleştirirken sivil toplumu yüceltir; ancak kapitalist olmayan bir sivil toplumun nasıl kavramsallaştırılabileceğine dair pek az ipucu sunar. *Onuncusu*, Küçükömer'in kapitalistleşmeyi mi kapitalistleşememeyi mi, yoksa yanlış kapitalistleşmeyi mi eleştirdiği pek açık değildir. Bir taraftan bürokratlar alt-yapıyı dönüştürmedikleri, üretim güçleri ve ilişkilerini geliştirmedikleri ve bu nedenle sınıfsal bir hareketin doğmasına engel oldukları için eleştirilirler. Ancak diğer taraftan kapitalizmin üstyapı kurumlarını alarak kapitalizmin ve

emperyalizmin ülkeye girişini kolaylaştırdıkları için de eleştirilirler. Burada kapitalistleştirmenin iyi mi yoksa kötü bir gelişme mi olduğu açık değildir.

Küçükömer'in Osmanlı-Türk sosyo-politik düzenine dair tezleri özgünlüğü ve provokatif niteliği ile yerleşik ön kabulleri sorgulatması açısından kuşkusuz olumlu bir rol oynamıştır. Bilhassa, üretim güçleri ve ilişkisine vurgusu ve bunun getirdiği bir ekonomi-politik perspektif son derece önemlidir. Dahası, temel siyasal çelişkinin İlerici-Gerici, Laik-İslamcı şeklindeki kültürel görünümünün yanıltıcı olduğu, bunun sınıfsal çelişkileri görünmezleştirerek sınıfsal hareketlerin ortaya çıkmasını engellediği uyarısı yerindedir. Dönüşümlerin bürokratlar eliyle sınırlı bir kitle katılımı yoluyla gerçekleşmesinin gerçek bir toplumsal devrimin önünde güçlü bir engel olduğu yönündeki çıkarsaması da kritiktir. Dahası, tezlerinin anti-bürokratik ve halkçı içeriğinin Türk siyasal hayatında ayırt ayedilebilecek bir sol-popülizm çizgisinin kuramsal temellerini attığı söylenebilir. Nitekim Bülent Ecevit CHP'sinin 1973 ve 1977 seçim başarıları kısmen Küçükömer tezlerinin de başarısıdır. Ne var ki, yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi tezlerin dayandığı kuramsal ve kavramsal öncüllerin 'az gelişmişliği' onların açıklayıcılık kapasitesini büyük ölçüde zayıflatmaktadır. Dolayısıyla *DY*, analitik-kuramsal olarak zayıf; ancak stratejik-politik olarak anlamlı bir sorunsallar bütünü olarak görülmelidir. Ezcümle, yapılması gereken Küçükömer'in sorunsallaştırdığı ve güncelliğini koruyan stratejik mülahazaları daha güçlü analitik çerçeveler içinden ele almaya devam etmektir. Bu da başka bir çalışmanın konusu olsun.

**Sonnotlar**

1 Murat Belge (1994) sağın ve solun Ortodoks ezberlerini bozan bir düşünür olarak Küçükömer'in ölümüyle ve unutulmaya terkedilmesiyle "özgün düşüncenin yine kaybetmiş" olduğu tespitini yapar.

2 Sağdan yönelen ilgiye örnek olarak Abdurrahman Dilipak (1994) Ahmed Davutoğlu (2011) ve Taha Akyol (2011) gösterilebilir.

3 Yücel Yaman (1994a: 8) Küçükömer'in radikal tezleri nedeniyle kendisine "açıkça ilan edilmeyen ambargo" konulduğu ve "yalnızlıkla cezalandırılmak istendi"ğini söyler.

4 Mistifikasyonun ilginç örneklerinden biri Küçükömer'in ölüm tarihini ebced hesabı ile gösteren, akrostiş bir şiir yazılmasıdır bkz. (Barda, 1994).

5 Sol-popülizmi benzer şekilde oligarşi ve halk arasındaki politik sınırı kuran söylemsel bir strateji olarak gören bir yaklaşım için bkz. (Mouffe, 2018).

6 Söz konusu sol-popülist hattın temel politik ifadesi ve başarısını Bülent Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) başkanı olarak 1972-1980 arasındaki döneminde kullandığı ve geliştirdiği stratejide bulduğu söylenebilir. Eğer CHP sol bir parti olarak kabul edilebilirse (Küçükömer'in katılmayacağı bir görüş) solun en büyük seçim başarıları Ecevit'in Küçükömer'in tezlerine yakın bir noktadan geliştirdiği sol-popülist hat sayesinde olmuştur. Ecevit'in sol popülizmi için bkz. (Erdoğan, 1998). Küçükömer (1994a: 138) ayrıca o dönemde CHP Genel Sekreteri olan Ecevit'in anti-bürokratik tavrı ile "tarihi oyunun dışında", "yalnız bir adam olarak gözüktüğünü" ifade eder. Ecevit'in o kadar da yalnız olmadığı kısa süre içinde anlaşılacaktır (Aydınoğlu, 2012: 91).

7 Türkiye'de sol içi tartışmalar için bkz. (Aydın & Ünüvar, 2007; Aydınoğlu, 2007; Şener, 2015). Yine Aydınoğlu (2012) *Düzenin Yabancılaşması*'nı sol içi tartışmalar içine yerleştirerek anlamayı önermektedir.

8 *Yön-Devrim* çizgisi ile ilgili önemli değerlendirmeler için bkz. (Atılgan, 2008; Özdemir, 1986).

9 Her ne kadar bu iki hareket anti-feodal ve anti-emperyalist olmaları bakımından ortak bir paydada buluşsalar da bu ikisini birbiri içinde eritmemek gerekir. MDD'ci 'eski tüfekler' Türkiye Komünist Partisi (TKP) geleneğinden gelen ve uluslararası komünist hareketin tezlerine sıkı sıkıya bağlı komünist bir gruptu. *Yön-Devrim* hareketi ise komünist olmaktan çok Kemalizm'e yakın, anti-parlamentarist, kalkınmacı, bağımsızlıkçı ve devletçi bir sosyalizm taraftarlığı yapmaktaydılar. Bu ayrımı gözden kaçırmamak gerektiği uyarısını yapan bir yazar için bkz. (Aydınoğlu, 2008).

10 Özellikle Küçükömer'in bunu bir strateji olarak öne sürdüğü görülüyor. Benzer bir konumlanmanın izleri ATÜT üzerine bir kitap yazmış Sencer Divitçioğlu'nda (1966) da sürülebilir. O da benzer bir çerçeve içinde "halk" ve "kapıkulu" sınıfları arasındaki bir çatışmadan hareketle az gelişmiş ülkeler için "kapıkulu sosyalizmi"ne karşı "halk sosyalizmi" stratejisini önerir. Yine bu çerçevenin politik ifadesi kısmen TİP içi tartışmalarda ama esas olarak yukarıda zikredildiği gibi Ecevit'in anti-bürokratik ve halkçı söyleminde somutlaşmaktadır.

11 Küçükömer'in ayrıntılı bir entelektüel biyografisi için bkz. (Sayar, 2016).

12 Küçükömer bu tarihsel düalite fikrini Tarık Zafer Tunaya'dan aldığını itiraf eder. *DY* boyunca Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasi Partiler*, *İslamcılık Cereyanı* gibi kitaplarına çeşitli atıflar vardır. Küçükömer söz konusu çalışmaların kendi tezleri açısından oldukça faydalı olduğunu belirtir.

13 Küçükömer Batılılaşma değil de ısrarla Batılaşma ifadesini kullanır. Batılılaşma Batı gibi olma anlamına gelirken, Batılaşma açık bir şekilde Batı'ya dönüşme anlamını çağrıştırmaktadır. Birincisi, kültürel özgüllüklerini korurken Batı kurum ve teknolojisinin alınabileceğini örtük olarak varsayarken ikincisi kısmi bir Batılılaşmanın mümkün olmadığını, Batılılaşmanın aynı zamanda 'kültürel özgünlüklerin' yitimi anlamında mutlak bir Batı'ya dönüşme hali olarak görülmesi gerektiğini vazeder. Sanki bürokratlar yanlış hamleleriyle ülkeyi Batılılaştırmamış, onu emperyalizmin etkisine açık bir şekilde Batılaştırmışlardır. Bu bakış açısıyla, Küçükömer'in Batılılaşma değil de Batılaşma kavramını kullanması onun eleştirellik kaygısını yansıtıyor gibidir.

14 15 Ekim 1881 tarihli kararname İmparatorluğun iç ve dış borçlarını ödeyemediğini, borçların mali ve finansal denetimini de yönetiminde yabancıların belirleyici olduğu bir kurum olan Düyun-ı Umumi'ye bırakacağını ilan etmiştir.

15 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin de etkisiyle olsa gerek Kemalizm-sosyalizm buluşmasına hizmet edebilecek 'İkinci Kurtuluş Savaşı' söylemi 1960'larda solda yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı.

16 Marksist kavram ve kategorileri kullanan Küçükömer *DY*'sinde Marx'a doğrudan atıf yoktur. Aynı şekilde, Küçükömer Doğu-Batı farklılığı, hegemonya, aydınlar halk ilişkisi gibi Gramsci'nin popülerleştirdiği sorunsallar etrafında dolanmasına rağmen yine *DY*'de Gramsci'ye tek referans yoktur. Küçükömer Gramsci'den kuramsal olarak etkilenmiş görünür; ancak sonraki çalışmalarında da Gramsci'nin kavramlarını kullanmasına rağmen birkaç değini dışında onunla ilgili sistematik çözümlemelere rastlanmaz. Küçükömer'i ele aldığı sorunsallar bakımından Gramsci'ye benzeten başka bir çalışma için bkz. (Atılgan, 2013).

17 Sungur Savran (1985) Osmanlı İmparatorluğu-Cumhuriyet sürekliliği tezinin sol liberalizm adı verilebilecek politik konumlanmanın temel ön varsayımlarından biri olduğunu ileri sürer. Bu anlamda, Küçükömer'in Türkiye'de sol liberalizmi besleyen süreklilik tezinin önemli düşünsel kaynaklardan biri olduğu söylenebilir. Sol liberal politik pozisyon ve Küçükömer tezleri arasındaki hısımlığı irdeleyen eleştirel bir çalışma için bkz. (Kalkandelen, 2017).

18 Küçükömer'in takipçisi ve yayıncısı Yücel Yaman'ın (1994b: 8) onun *Yön ve Ant* dönemindeki yazıları ile ilgili sunuşunda kullandığı ifadeler süreklilik tezinin büründüğü 'metafizik' görünümlerden birine iyi bir örnek teşkil eder: "Yazılarda görülecektir ki, 1960'lar Türkiye'si ile 1990'lar Türkiye'si arasında maddi değişimin dışında nitel anlamda öze yönelik bir gelişme ve değişme yoktur."

19 Kapitalizmin kökeni geleneksel olarak kentlerdeki ticaret burjuvazisinin alım-satım eylemlerinin genişlemesine bağlanır. "Ticarileşme modeli" olarak anılan bu görüş 1970'lerden itibaren Robert Brenner (1977) tarafından "Neo-Smithçi" olmakla suçlanır ve yerine kapitalizmin kentlerde değil kırda ortaya çıktığını savunan "tarımsal model" savunulur. Kapitalizmin kentlerde ticaret yoluyla adım adım feodalizmin bağrından serpilerek kapitalizmi doğurmasından ziyade, İngiltere kırsalında sınıf oluşum ve çelişkilerinin bir sonucu olarak toprak sahibi ve kiracı arasında ürünün çoğaltılmasına dönük geliştirilen özgül ilişkilerden doğduğu tezi daha sonra Ellen Meiksins Wood ve birçok isim tarafından benimsenerek Politik Marksizm adı verilen bir akımın doğmasına neden olmuştur. Uslu (2015; 2019) Politik Marksizm'in tarihsel ve kuramsal varsayımları üzerinden Küçükömer'in eleştirilebileceğine dikkat çeker. Maddeci tarih yazımının bu tartışmanın da içinde olduğu genel bir panoraması için bkz. (Oğuz, 2007).

20 Küçükömer düşüncesinde Doğu esas itibariyle yokluklarla tanımlanır: Sivil toplum, özerklik, felsefe, *tragedia*, bölünmüşlük, simetri, konsensüs ve daha niceleri Doğu toplumlarında yoktur.

21 Gramsci'nin *Hapishane Defterleri*'nde Bolşevik Devri'mi ile Batı'daki olası bir devrimi karşılaştırırken söylediklerine oldukça yakın bir görüş.

22 Her ne kadar Küçükömer bürokrasinin 'özsel' olarak 'gerici' olduğunu iddia etmese de Lale Devri'nden bu yana her daim olumsuz bir rol oynadıklarını ileri sürer. Bu nedenle de tarihsel olumsallığı neredeyse bir determinizm biçimine bürünür. Oysa bürokratların özcü ya da sürekli bir şekilde ilerici ya da gerici rol oynadıklarını ileri sürmektense konjonktürel olarak oynadıkları olumlu ve olumsuz etkiler birbirinden ayrıştırılabilirdi.

23 Özellikle Ecevit sonrası CHP'nin 1973 ve 1977 seçim başarıları Küçükömer'in tespitleri ile çelişmektedir. Ecevit bürokrat partisinin halk ile organik bütünleşmesini mi sağlamıştır? Hem de altyapıda hiçbir değişiklik olmadan sadece lider değişikliği ile? Benzer bir eleştiriyi Avcıoğlu (1966: 12) Divitçioğlu'nun "*Asya Tipi Üretim Tarzı ve Azgelişmiş Ülkeler*" başlıklı broşürüne yöneltmiştir. Divitçioğlu'nun kuramsal çerçevesi zımni olarak CHP'nin halk partisi değil, "kapıkulu partisi" olduğunu varsayımını içermekteydi. O halde CHP'nin özellikle 1950 sonrası seçimlerde oylarını aldığı işçiler, köylüler "halk sınıfı" içinde değerlendirilemeyecek miydi?

24 Küçükömer *DY* boyunca Doğucu-İslamcı ve İslamcı-Doğucu sıfatlarını herhangi bir fark gözetmeksizin birbirlerinin yerine kullanır gözükmektedir. Belirli bir sistematiği takip etmek adına metinde biz Batıcı-Laik ve Doğucu-İslamcı ikilisini kullanmayı tercih ettik.

25 Heywood'un Fransız Devrimi'nin de mottosu da olarak saydığı üç ilkenin, özgürlük eşitlik ve kardeşliğin bir fazla ile yani adalet ile aynı zamanda II. Meşrutiyet tarafından da sahiplendiğini hatırlayalım. Yine Küçükömer'in iddiasının aksine II. Meşrutiyet'in bir 'bürokrasi' eylemi olarak halkta kısmi bir karşılığı olduğu unutulmamalıdır. Bkz. (Kansu, 2002).

26 Küçükömer *DY*, boyunca "sivil" kelimesini "militer" olmayan şeklinde kullanmaktadır. Ama iş toplumu nitelendirmeye geldiğinde bilinçle ve ısrarla "Civil Toplum" yazar. Bu garip ifade ile Osmanlı-Türk geleneğinde sivil toplumun var olmadığına işaret eder gibidir.

27 Küçükömer aslında modern Batı siyasi düşünce geleneğinde kullanıldığı biçimiyle sivil toplum/politik toplum ayrımı üzerinden bir çerçeve geliştirmeye çalışır. Bu kavramlar bağlamında özellikle Hegel-Gramsci çizgisinde devlet/sivil toplum ve politik toplum/sivil toplum farklılaşmaları üzerinden Doğu/Batı farklılığını kavramayı dener.

28 Örneğin sosyalist bir sivil toplumun var olma ihtimali üzerine bir tartışmaya girdiğini görmüyoruz.

29 Küçükömer'in öğrencisi olan Asaf Savaş Akat'ın bu bağlamdaki değerlendirmesi için bkz. (2016).

**Kaynakça**

Akat A S (2016). İdris Küçükömer'in Mirası. İçinde: O S Arolat (der), *Sivil Toplum Uç Beyi İdris Küçükömer,* Ankara: Efil Yayınevi, 7-33.

Akyol T (2011). Solda Bir Işık. İçinde: A G Sayar (der), *İdris Küçükömer*, 2. Baskı, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 109-110.

Atılgan G (2008). *Yön-Devrim Hareketi: Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar*. İstanbul: Yordam Kitap.

Atılgan, G. (2013). Yeraltından Notlar'dan Bir Kahraman Gibi: İdris Küçükömer. https://duvardergisi.tumblr.com/post/76633453711/yeralt%C4%B1ndan-notlardan-bir-kahraman-gibi-idris. Son erişim tarihi, 22.09.2020.

Avcıoğlu D (1966). Avcıoğlu'nun Notu. *Yön*, 171, 11-12.

Aydın S ve Ünüvar K (2007). ATÜT Tartışmaları ve Sol. İçinde M Gültekingil (der), *Modern*

*Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1082-1088.

Aydınoğlu E (2007). *Türkiye Solu, 1960-1980:" Bir Amneziğin Anıları"*. 2. Baskı, İstanbul: Versus Kitap.

Aydınoğlu E (2008). *"Sol Hakkında Her Şey" mi?*.İstanbul: Versus Kitap.

Aydınoğlu E (2012). Düzenin Yabancılaşması Ya da Bir Tezin Tarihsel Kaderi Üzerine Bir Deneme. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 66-98.

Barda S (1994). İdris, Çözümü İlim İle Tam Bulamazdın!. İçinde: *İdris Küçükömer Bütün Eserleri 6 Anılar ve Düşünceler*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 63-67.

Belge M (1994). Özgün Düşünce Yine Kaybetti. İçinde: *İdris Küçükömer Bütün Eserleri 6 Anılar ve Düşünceler*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 69-74.

Bobbio N (1996). *Left and Right Significance of a Political Distinction*. Çev. A Cameron, Chicago: The University of Chicago Press.

Brenner R (1977). The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism. *New Left Review*, 104, 25-92.

Davutoğlu A (2011). Tekerrür Eden Tarihsizlikten, Kendini Fethe: İdris Küçükömer ve Sivil Toplum Arayışı. İçinde: A G Sayar (der), *İdris Küçükömer*, 2. Baskı, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 111-140.

Dilipak A (1994). Yıllanmış Bir Sohbetten. İçinde: *İdris Küçükömer Bütün Eserleri 6 Anılar ve Düşünceler*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 99-104.

Dinler D (2003). Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. *Praksis Dergisi*, 9, 17-54.

Divitçioğlu S (1966). D. Avcıoğlu'nun Yazısı Üzerine. *Yön*, *171*, 11.

Erdoğan N (1998). Demokratik Soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar. *Toplum ve Bilim*, 78, 22-37.

Gramsci A (1971). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci,* Q Hoare ve G N Smith (der) New York: International Publishers.

Heper M (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Çev. N Soyarık, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Heywood A (2015). *Key Concepts in Politics and International Relations*, 2.Baskı, New York: Palgrave.

Jessop B (2001). What Follows Fordism? On the Periodization of Capitalism and Its Regulation. İçinde: R Albritton vd (der), *Phases of Capitalist Development: Booms, Crises and Globalizations*, New York: Palgrave, 283-300.

Kalkandelen Z (2017). *İdris Küçükömer'in Tezleri İkinci Cumhuriyetçiliğin Temelleri*. İstanbul: Kırmızıkedi.

Kansu A (2002). *1908 Devrimi*, Çev. A Erbal, 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Küçükömer İ (1994a). *İdris Küçükömer Bütün Eserleri 2: Batılılaşma, Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Küçükömer İ (1994b). Sivil Toplum, Politik Toplum Ayrımı ve Sivil Toplumun Üç Anlamı. İçinde: *Bütün Eserleri 4 Halk Demokrasi İstiyor mu?*.İstanbul: Bağlam Yayınları, 181-183.

Küçükömer İ (1994c). Türkiye'de Sol Liberal Olabilir mi? Program İlkeleri. İçinde: *Bütün Eserleri 3 Sivil Toplum Yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 131-139.

Mardin Ş (2000). Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. İçinde: M Türköne ve T Önder (der), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 34-76.

Marx K (2011). *1844 El Yazmaları Ekonomi-Politik ve Felsefe*, Çev. K Somer, 4. Baskı, Ankara: Sol Yayınları.

Mert N (2007). İdris Küçükömer ve Düzenin Yabancılaşması. İçinde: *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Selis Kitaplar, 190-206.

Mouffe C (2018). *For a Left Populism*. London: Verso.

Oğuz Ş (2007). Maddeci Tarih Yazımında Temel Tartışmalar. *Praksis*, 17, 33-56.

Özdemir H (1986). *Kalkınmada bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Poulantzas N (1975a). *Classes in Contemporary Capitalism*, Çev. D Fernbach, London:

NLB.

Poulantzas N (1975b). *Political Power and Social Classes*, Çev. T O'Hogan, London: NLB.

Poulantzas N (1978). *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*. Paris: PUF.

Savran S (1985). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Burjuva Devrimi Sorunu. *11. Tez*, *1*(1), 172-214.

Savran S (1986). Sol Liberalizm: Maddeci Bir Eleştiriye Doğru. *11.Tez*, 2, 10-40.

Sayar A G (2016). İdris Küçükömer'in Entelektüel Portresine Dair Bir Deneme. İçinde: O S Arolat (der), *Sivil Toplum Uç Beyi İdris Küçükömer*: Ankara: Efil Yayınevi, 46-140.

Şener M (2015). *Türkiye Solunda Üç Tarzı Siyaset: Yön, Mdd ve Tip*. İstanbul: Yordam Kitap.

Ulagay O (1969). Düzenin Yabancılaşması Üzerine. *Aydınlık Sosyalist Dergi*, 9, 218-238.

Uslu A (2015). İdris Küçükömer ve Türkiye'de Modernleşme-Kapitalizm İlişkisinin Tarih Yazımı. İçinde: A E Ateş (der), *Cumhuriyet ve Modernleşme Olgular, Süreçler, Bunalımlar*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 65-86.

Uslu A ve Atılgan G (2019). Yanıtından Çok Sorusuyla Önem Kazanan Eser: Düzenin Yabancılaşması. İçinde: G Atılgan (der), *Mühürler: Türkiye Sosyalist Hareketinden Eserler*, İstanbul: Yordam Kitap, 329-364.

Yalman G (2004). Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi. İçinde: N Balkan ve S Savran (der), *Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet*, İstanbul: Metis Yayınları, 44-75.

Yaman Y (1994a). Sunuş. İçinde: *İdris Küçükömer Bütün Eserleri 2 Batılaşma Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 7-9.

Yaman Y (1994b). Sunuş. İçinde: *İdris Küçükömer Bütün Eserleri 1 Cuntacılıktan Sivil Topluma*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 7-8.